

Idriz Ajeti

Najstariji dokument kosovskog arbanaškog govora na arapskom pismu

1. Traganje za jezičkim arbanaškim dokumentima na arapskom pismu na onim našim područjima gde žive Arbanasi tek je počelo. Ovde moramo upozoriti da su arbanaški i strani filolozi, u odnosu na kulturno nasleđe takve vrste, u većini slučajeva, imali, rekli bismo potcenjivačko držanje, kao da takva jezička građa, pisana odnosno prikupljena od verskih dostojanstvenika, često lepe teološke i jezičke kulture ne može da posluži kao osnova za ispitivanje i razjašnjenje mnogih zamršenih i nejasnih pitanja istorije arbanaškog jezika. Mislim da je to bila teška zabluda, pogotovu arbanaških lingvista, koju danas treba postepeno razbijati i otpočeti sistematsko proučavanje jedne literature, pisane doduše za mnoge nepristupačnim pismom, ali veoma bogate i značajne za proučavanje istorije arbanaškog jezika.

Nama je još od samog početka ovoga rada bilo jasno da jedan jezički tekst ovakve vrste, pisan na arapskom alfabetu, vrlo nerazvijenim za predstavljanje arbanaških glasova, ne dopušta da iz njega izvučemo značajne fonetske i druge crte našega govora; no, ni jezički dokument pisan pismom nekog evropskog jezika ne bi mogao potpuno da zadovolji našu radoznalost u pogledu jezičkih pojava uopšte i osobenosti ovoga ili onoga govora napose.¹

U ovom pravcu bilo je pokušaja da se pronadu grafički znaci odnosno da se arapsko pismo prilagodi arbanaškom jeziku. Dovoljno je navesti Redžepa Voku iz Tetova, autora „Meditacija” i mnogo drugih dela koja je napisao na arapskom pismu, prilagođenom fonetskim potrebama arbanaškog jezika. Pismo kojim se on služio imalo je 44. znaka — osam znakova više od savremenog arbanaškog alfabeta. Nastavljači ovoga posla sledili su isti put — adaptirali su arapsko pismo za predstavljanje glasova arbanaškog jezika.

U ovom skromnom radu nismo obuhvatili sve pisce koji su se služili arapskim pismom a arbanaškim jezikom, već samo one naj-

¹ Arbanaška literatura na arapskom pismu je bogata i značajna za istoriju arbanaškog jezika. Hasan Kaleši dao je pregled književne delatnosti, objavljene na arapskom pismu a na arbanaškom jeziku. (Upor. *Godišnjak Balkanološkog instituta Naučnog društva NR B i H*, Sarajevo 1956).

važnije, jer naša namera nije bila da damo iscrpan pregled rada plejade pisaca sa područja Kosova i Metohije. Naša pažnja je ovom prilikom usmerena na to da damo pregled najvažnijih fonetskih crta đakovačkog govora unazad 135 godina. Radi se, dakle, o „Vehbiji” što u prevodu znači poklon, dar, objavljenoj u Carigradu 1835. godine.

Autor pomenutog dela je Tahir-efendi Bošnjaku iz Đakovice, čovek široke teološke kulture i, kako se to lepo vidi iz pomenutog dela, dobar poznavalac arbanaškog jezika. On se naziva Bošnjaku zato što su se njegovi preci preselili iz Bosne i nastanili u Đakovici. Za vreme moga boravka u Đakovici u cilju ispitivanja govora u ovom kraju Čazim Bakali dao mi je dragocene podatke o poreklu autora ovoga dela. On mi je saopštio da poreklo našeg pisca treba tražiti među plavskim i gusinjskim muslimanima, za čiji se jedan broj ne zna zbog čega i kojom prilikom se doselio u Đakovicu².

Razume se, da ni u kom slučaju ne smemo brkati Tahir-efendi Bošnjaka sa Tahir-efendi Lukom, Đakovčaninom, jer se njihova delatnost hronološki ne poklapa. Prvi je napisao i objavio samo „Vehbiju”, a drugi je štampao, takođe u Carigradu, jedan *mevlud*³.

Delo Tahir-efendi Bošnjaka, pored prvih 16. stihova invokacije, sadrži 304 stiha zajedno sa još drugih 12 koje je autor nazvao „Bajramije”, koje se pevaju o Bajramu. Delo je napisano u stihu i prozi, u skladu s tradicijom u turskoj književnosti, za potrebe hodža kada u narodu vrše propoved. U njemu se uglavnom govori o prolaznosti sveta, o raju i paklu, o dužnostima čoveka uopšte, dužnosti muža prema porodici, o znanju i njegovoj vrednosti, skromnosti, ogovaranju, tvrdičluku i dr. (Upor. Hasan Kaleši, *Godišnjak Balkanološkog instituta*, I, Sarajevo, 1957, str. 362). Treba znati da je „Vehbija” transkribovana carigradskim pismom arbanaškog jezika u početku XX veka, 1907. u Sofiji.⁴ Transkripcija, koju je sigurno obavio Ismail-Hadži Tahir Đakova, nije bez grešaka i svakojakih nedostataka. Ne može mu se oprostiti što se nije držao originala, već je često umesto *ketër, kind, kilton, kesin, küš* pročitao: *çeter, çind, çilon, çesin, çüş* itd. To nam, s druge strane, pokazuje da se palatalni okluzivi (prednjenepčani) *k, ğ* u vreme kada je ovo delo transkribovano i objavljeno, u đakovačkom govoru nisu više izgovarali kao takvi, već su promenjeni u prepalatalne afrikate *ć, ĵ*, i to se stanje čuva i danas u tom govoru.

U pogledu naučnih principa, transkripcija ovoga spisa ima teških nedostataka. Tako, na primer, o nazalnosti vokala ne može se ništa utvrditi jer pisac nije odredio za njih nikakve posebne grafičke znake.

² Hasan Kaleshi, l. c. drukčije gleda na to pitanje; on zastupa mišljenje da je naziv „Bošnjaku” muderiz Tahiri dobio zbog čestih putovanja u Bosnu, te ga je narod nazvao Tahir Bošnjaku.

³ O tome je u navedenoj studiji Hasan Kaleshi izneo svoje mišljenje.

⁴ Emni Vehbija, shkruarë me shkronja turqishte prej Tahir Efendisë Gjakovës. kthyerë me shkronja shqip prej I. H. T. Gj. shtypurë prej Shoqërisë „Bashkimi” në Bukuresht, Sofje. në shtypëshkronjet shqipe „Mbrodhësia” Kristo Luarasi, 1907.

Sistem đakovačkog govora prema našem jezičkom dokumentu

2. Pre nego što pristupimo ispitivanju vokalizma đakovačkog govora, smatramo da je potrebno reći nekoliko reči o arapskom pismu koje je upotrebljeno u tekstu našeg dokumenta, zatim o njegovim mogućnostima predstavljanja vokalizma i konsonantizma arbanaškog jezika. Opštepoznato je da je arapski vokalizam veoma siromašan za izražavanje kudikamo razvijenijih arbanaških glasova. Da bi rešio ovo zamršeno tehničko pitanje, autor ovog dela je pribegao takvom načinu da je za arbanaške glasove *ā*, *o*, *u*, *y* upotrebio jedini grafički znak arapskog pisma kojim se u tom jeziku označava vokal *u*.

Iako u tekstu, uglavnom, nismo nailazili na slučajeve u kojima bismo se rešavali da li ćemo arapsko $و$ pročitati *ā*, *u*, *y*, kod primera $دوقت$ dvoumili smo se hoćemo li se opredeliti za *doket* ili *duket*, premda se prva varijanta *doket* i danas upotrebljava u arbanaškom govoru Kosova i Metohije. No, ima podataka, naravno jezičkih, koji pokazuju da je neodrživo mišljenje da je takav izgovor navedenog glagolskog oblika u govoru kosovskih Šiptara iskonski, jer oblik *duket* nalazimo u jeziku Pjetra Bogdanija, pisca XVII stoleća iz okoline Prizrena, koji potvrđuje postojanje oblika *duket* a ne *doket* u govoru kosovskih Arbanasa toga veka. Nismo, isto tako, bili sigurni u postponovanom članu imenica i prideva koji se u određenom vidu svršavaju na velare *k*, *g*, da li treba čitati *i*, ili *u*, na primer: *petku* ili *petki*, *miku* ili *miki* kako se danas redovno čuje u arbanaškim govorima Kosova i Metohije.

Nerazvijenost arapskog vokalizma dovela nas je veoma često u nedoumicu da li da se opredelimo za nazalno *a* ili oralno *o*, na primer kod reči *kān* ili *kōn*, *rānd* ili *rōnd*; *bāhet*-*bōhet*, *āšt*-*ōšt*; *gā*-*gō*. Inače, nazalni vokali u našem dokumentu predstavljali su za nas posebno značajno ali i zamršeno jezičko pitanje, koje smo, i pored sve složenosti i nesigurnosti, izgradivši o tome svoj sud, nadamo se, srećno rešili.

Glasovi

3. Sada ćemo pristupiti razmatranju glasovnog sistema đakovačkog govora unazad 135 godina kako bismo utvrdili veliku glasovnu promenu koju je ovaj govor pretrpeo u toku više od jednog stoleća.

I najopštije poređenje starijeg glasovnog sistema našeg gegijskog govora s njegovim sadašnjim stanjem pokazuje jasno da u tom govoru postoji jedna aktivna unutrašnja sila koja je neprekidno delovala u pravcu menjanja i uvođenja inovacija u vokalizam i druge njegove gramatičke kategorije uopšte.

Ovde je vredno napomenuti da se na našem govoru divno potvrđuje jedan jezički princip odnosno jezički zakon koji su utvrdili filolozi i lingvisti: da dijalekatske promene, u većini slučajeva, potiču iz jednog centra odakle postepeno zahvataju i druge jezičke oblasti

(Upor. Çabej, *Buletin për Shkencat Shoqërore*, 1955/2, str. 73., i *Buletin i Universitetit Shtetëror të Tiranës*, 1957/2, str. 207). No, za dakovački govor, o kojem je ovde reč, kao središte odakle su dopirale jezičke inovacije ne može se smatrati Skadar, čiji je govor sigurno vršio jak uticaj na fonetske, morfološke i druge promene okolnih malisorskih i ostalih periferijskih gegijskih govora. Ako se ovo načelo albanista, po kojemu gradski govori obično trpe jezičke promene mnogo brže nego što je to slučaj sa seoskim i opšte periferijskim govorima, koji uglavnom čuvaju mnogo arhaičnih crta, — onda uzrok inovaciji u arbanaškim govorima na pomenutom jezičkom području treba tražiti u drugom središtu, u varošici Đakovici, čije su jezičke promene naglo prodirale u obližnje gegijske govore.

Kada govorimo o nastalim promenama gegijskih govora severno-jezičke oblasti, moramo istaći da oni pokazuju od davnina jaku težnju u smislu inovacija na polju fonetskog razvoja. Dovoljno je pomenuti, na primer, glasovne promene kod reči *gla* > *gja* > *gā*, *gasë* u jezičkom spomeniku Pjetra Bogdanija, čija literarna i jezička delatnost pada pred kraj XVII veka (1685).

A. Vokalizam

4. U dakovačkom govoru, kao, uostalom u svima gegijskim govorima, vokalizam predstavlja jako zamršeno pitanje. Ali ni kvantitet njegovih naglašanih vokala nije jasniji, za koji su istraživači arbanaškog jezika u svojim studijama utvrdili tri stupnja dužina (Upor. Dozon, *Manuel de la langue chkip ou albanaise* (1789), str. 179; Pekmezi, *Grammatik der alb. Sprache*, 1908, str. 46; Weigand, *Albanesische Grammatik im südgegischen Dialekt*, 1913, str. 5). Naučnici, koje sam naveo pokazali su da arbanaški jezik ima, kako sam maiočas naglasio, kratke, poluduge i duge vokale, tako u reči *mal'* glas *a* je kratak i u određenom vidu imenice pretvara se u poludugi; glas *a* je poludug i u sledećim imenicama: *nātë* (noć) *pātë* (videste), *rātë* (padoste), dok je dug u rečima: *bā gā*, *vā*, *bār*; naglašeni vokal je dug i u sledećim rečima: *barī*, *hatā*, *kā kē*, *drū*, *frÿ*, *drÿ*, *pÿll*, *dÿll* (učinjen, urađen, stvar, gaz, trava ili lek, pastir, nesreća, vo, volovi, drvo, puhati-duvati, katanac, šumica, vosak. Ovde se mora podvući činjenica da dakovački govor ima jednu drugu dužinu, kompenzacionu, koja se u gegijskim govorima nalazi u dvosložnim rečima u kojima je krajnje redukovano *ë* ispalo, tako da je vokal prethodnog sloga postao duži nego inače: *dadë*, *daad* (= *dād*); *ditë* > *diit* (= *dīt*); *pikë* > *pīk* (= *pīk*); *patë* > *paat* (*pāt*); *fletë* > *fleet* (*flēt*); *botë* > *boot*

(=bōt); borë > bōr); arë > aar (ār); anë > aan (ān, gegijski i ān); rānë > raan (rān); kafë > kaaf > (kāf); ali se njihova dužina vokala u kosim padežima skraćuje tako imamo rān ali rāna itd.

Dakle, vokal kratkih slogova prilikom menjanja reči po padežima postaje duži za stepen, pretvarajući se od kratkog u poludugi: māl ali māli; tūl' > tūli; bāt' > bātku; būjk > būjku; tfūr'k > tfūrku; bāc > bāci, mōt > mōti; i kūk > i kūki; i mādh > i mādhi, mǎz > mǎzi, itd.

I govor koji je ovde predmet našeg proučavanja poznaje, kao uostalom i drugi gegijski govori, tri stepena dužine naglašeniñ vokala: kratke, poluduge i duge, iako je, na osnovu teksta kojim smo se služili, bilo veoma teško zbog oskudice grafičkih znakova ovoga pisma utvrditi kvantitet naglašeniñ vokala. U našoj transkripciji ovoga rukopisa nalazimo primere, koji potvrđuju postojanje dugih, poludugih i kratkih vokala: Ti ñi pīk tue kǎn u bǎne i gāt, i gǎn, pra badihǎva s t lǎn (str. 60); pēr me t rā belǎja; ška ā škrue nē bāš s'iet pa t dāl' (65); masi ki kǎn ðǎn pēr tā ki kštu ā... (68); nuk t fāl' gǎ ai (68); kǎn ðǎn ŷahili āšt dušmāni üt ani ki ŷahili ā kiñue bāba üt (62); škado me kǎn kek, ŷahitēku āšt mā i kek (62)... sa ā gāē (62). A u sledećim rečenicama imamo poluduge vokale: Po se ŷenētīn e kǎn t gi ð tūe kēš. Kuš s muer prej kūj gǎ (56); me ðǎn kui... pa u ndāl' pēr kǎ ja pēr gǎ... (56); Neri ška bǎn — bǎn vēti (58); masiki būri āšt mbrēti i grues i bje kǎmt me ia (n) gēš e me i ðǎn lépe fjāls (58); tēri rahmēl zōti i bǎni nuk še belā. M tūrli belāš u pōka pērse šōkin tem e dōga (58); řnimi i prindēs maskarija e t birit e s bis (59); sikur i miri ki pengōhet me šēr aštu i kēki šum hēr pengōhet m hajr (59); masiki būri grues e grueja būrit petka jǎn, — u bje njǎni ketrin me arnue čdo me kǎn (60); kuš rā me čik, e bǎni atǎ grue mē kāf e muer mā e i rā me mbajt tue līmue (61); pa u līmue škado hūpet — grueja pa u līmue pēlsēt (61). U potonjim rečima nahodimo kratke vokale: kūš e forcōn dašnīn e dūnās — i dēl' me ju mnī ūlemās (67); nē bǎfš jaranī me t kēk t mundōjn si me kǎn i kēk (67); i ngrāti insǎn kah po gzōhet nuk dī ai (68); masiki kǎn ðǎn pēr tā ki kštu ā (68); kuš haber pāt ai hukāti s bǎni šēr (68); kuš ēp bakšiš pēr čkado s'ā pēr kǎnd (68), mēnd n pāc ti mjaft t dēl'; mā s kām me fōl' (68) s'āšt pēr tā Bajram ki baklāvēn ai e pāt (70).

O istorijskom objašnjenju kvantiteta naglašeniñ vokala arbanaških vokala postoji nekoliko shvatanja. Hahn (*Albanesischen Studien, II Beitrage zu einer Grammatik des toskischen Dialektes*, str. 27) zastupa mišljenje da je vokal naglašeniñ sloga uglavnom dug.. Dugi su takođe i vokali jednosložniñ reči koje se svršavaju samoglasnikom bez obzira na okolnosti, bilo da su u nominativu ili u nekom

od kosih padeža: *barī-bariu*. Po njemu glas *i*, kako u Prvom padežu *bari* tako i u drugim kosim padežima *bariu* ima identičnu dužinu, sa čime se ne možemo složiti.

Mislím da je Eqrem Çabej (*Buletin i Universitetit Shtetëror të Tiranës*, 1958/2, str. 207—214), u vezi sa prirodom dugih vokala arbanaškog jezika, bacio na ovo zamršeno pitanje našeg jezika prilično svetlosti. Suprotno drugim albanistima, koji su se uzgred bavili ovim problemom, ovaj arbanaški lingvist s dubokim poznavanjem arbanaškog jezika, u njegovom dijahroničnom i sinhroničnom smislu, zastupao je mišljenje da vokali naglašanih jednosložnih reči, odnosno krajnjih slogova višesložnih reči, nisu sami po sebi dugi, već ih kao takve nalazimo u staroarbanaškom, ako njihova dužina nije rezultat sažimanja nekoliko glasova koji su otpadanjem uticali na povećanje dužine kratkih vokala još u početku. Za objašnjenje nekih primera ove pojave dugujemo Pekmeziju (*Grammatik der alb. Sprache*, str. 49), koji je pokazao da je arbanaška zamena latinske reči *cūbītus* do današnjeg *kūt* išla preko *kuēt* i time utvrdio kako rekosmo, stariju fazu *kuēt*. Ova je pojava posvedočena na latinskoj posuđenici *kalē* od *caballus* koja je morala proći preko faze *kēalē*, kako je to utvrdio arbanaški naučnik Pekmezi. O poreklu reči *det* pozabavio se bečki albanolog Norbert Jokl, koji je izvodi iz indoevropskog korena **deu-be-to* (*Studien zur alb. Etymologie und Wortbildung*, 1911, str. 15), a dugi vokal *e* nastao je, po njemu, kontrakcijom glasova *eē* prethodne faze (*deēt*). Kontrakcijom se objašnjavaju i primeri *mjeek* od *medicus*; *pūt* (padūlen) *špīrt* lat. *spiritus*, kako ih nalazimo kod Buzuka (1555), a kojima je u starijoj eposi prethodio izgovor *mjeëk*, *pëūł. špiërt*.

Upotreba jedino u nominativu određenog vida nekih imenica u pojedinim kosovskim govorima, kao na primer, : *guri*, *kali*, *shati*, *bari* potvrđuje, po našem mišljenju, dužinu vokala prvog sloga od početka koji se u drugim gegijskim govorima izgovaraju *guur*, *kaal*, *baar* itd.

5. Ono što u vokalizmu gegijskih govora treba imati u vidu kada se pomene kvantitet vokala to je, besumnje, njihova nazalnost. Kada se zna da se nazalnost vokala jednog gegijskog govora ne poklapa uvek sa nazalnim vokalima drugog gegijskog govora, onda je jasno da je pitanje nazalnosti težak i složen problem. Poznato je da se u pojedinim gegijskim govorima umesto nazalnog vokala veoma često čuje čist oralan glas, što znači da se radi o denalizaciji vokala u tim govorima. Suprotno tome, u pojedinim gegijskim govorima nailazimo, ne retko, na pojavu sekundarne nazalizacije.

Ono o čemu u ovoj haotičnoj zbrci kvantiteta vokala gegijskih vokala treba svagda voditi računa to je da se svaki primer reči s

nazalnim vokalom mora istorijski odnosno etimološki objasniti. Posle ove metode etimološkog proučavanja svake reči s nazalom neće biti na odmet ako se nazalnost gegijskih vokala uporedi s prirodom odgovarajućih vokala toskijskog dijalekta, jer je poznato da se nazalni vokali gegijskih govora potpuno poklapaju s redukovanim poluvokalom toskijskog dijalekta, koji se veoma često oslobađaju redukovanošću: $p\bar{e} > p\bar{e}$ (konac), $fr\bar{e} > fr\bar{e}$ (uzde).

Kada sam pomenuo sekundarnu nazalizaciju u nekim gegijskim govorima u navedene primere trebalo je uvrstiti i još neke reči koje se etimološki ne daju obrazložiti. To su $\tilde{l}\bar{a}n\bar{e}$: $\tilde{l}\bar{e}r\bar{e}$ iz grčkog $\acute{\alpha}\lambda\epsilon\nu\eta$ = podlaktica; $\tilde{r}\bar{a}n\bar{e}$: $\tilde{r}\bar{e}r\bar{e}$ = latinska je posuđenica — arena (pesak, šljunak); $\tilde{r}\bar{a}n\bar{i}$: $\tilde{r}\bar{a}$ tosk. $\tilde{r}\bar{e}n\bar{d}\bar{e}s$ (sirište). Naime, nazalno \tilde{a} u navedenim rečima ne može biti arbanaška zamena glasa *e* matičnih izraza, već se to objašnjava unutrašnjim zakonima arbanaškog jezika, kao što je to, uostalom, slučaj i sa arbanaškom reči gegijskog dijalekta $\tilde{a}st$, koja bi na osnovu fonetskih zakona arbanaškog jezika trebalo da glasi $\tilde{e}st\bar{e}$, oblik koji se u pojedinim gegijskim govorima često i čuje. (Upor. moju studiju: „Istorijski razvitak gegijskog govora Arbanasa kod Zadra”⁵).

Nasuprot tome, u nekim gegijskim govorima starije i savremene faze razvitka dosta često nailazimo na primere u kojima umesto nazalnog *a* stoji jedno redukovano naglašeno *e* (\tilde{e}), kod Buzuka *gne*: *gneh* *nieripat dy biih*, *Homo quidam habuit duos filios*, L. Luka, 15, 15, kod Budija, isto tako: *njē*, *nja*, *nji*, kod Bardija nalazimo *njē*, *nja*, dok kod Bogdanija samo *nji*. (Upor. Čabej, Buletin për shkencat shoqërore 1955/83). Navedenim primerima, dodao bih, za govor Arbanasa u Krajini, Narodnoj republici Crnoj Gori, kao i Arbneša kod Zadra još neke: $\tilde{e}st$ ($\tilde{i}st$ — Ulcinj), $\tilde{b}\bar{e}n$, $\tilde{b}\bar{e}n$, $\tilde{b}\bar{e}n$, $\tilde{b}\bar{e}jm$, $\tilde{b}\bar{e}ni$, $\tilde{b}\bar{e}jn!$ *imprf*: $\tilde{b}\bar{e}n\bar{e}š$, itd. Evo šta Jokl, u vezi s jednim naglašenim redukovanim vokalom kaže: „Alle diese Fälle: $\tilde{r}\bar{a}n\bar{e}$ aus lt. arena „Sand”; $\tilde{r}\bar{a}n\bar{i}$ -ich eile herbei. Tropfe: $\tilde{r}\bar{a}$ = Lab; $\tilde{r}\bar{e}n\bar{d}$, $\tilde{r}\bar{e}n\bar{d}\bar{e}$ (ich laufe) $\tilde{l}\bar{a}n\bar{e}$: $\tilde{l}\bar{e}r\bar{e}$ (Unterarm) gr. $\acute{\alpha}\lambda\epsilon\nu\eta$ zeigen also dass eine Entsprechung des tosk. \tilde{e} vor Nasal einsü auch im geg. vorhanden war” (Jokl. Linguistisch-kulturhistorische Untersuchungen aus dem Bereiche des Albanischen, str. 281).

Za nas je neobičnu teškoću predstavljalo pitanje kako da utvrdimo postojanje nazalnosti u starijoj fazi dakovačkog govora, jer nam grafija teksta nije dopuštala da išta određeno kažemo o prisustvu

⁵ Biće da je latinsko *e+n* u arbanaškom jeziku ipak zamenjeno sa \tilde{a} u gegijskim govorima, a sa \tilde{e} (redukovano *e*) u toskijskom dijalektu, a to potvrđuju sledeće arbanaške reči romanskog porekla: *centrum* geg. $\tilde{q}\bar{a}n\bar{d}\bar{e}r$ ($\tilde{k}\bar{a}n\bar{d}\bar{e}r$), tosk. $\tilde{q}\bar{e}n\bar{d}\bar{e}r$ ($\tilde{k}\bar{e}n\bar{d}\bar{e}r$); *argentum* geg. $\tilde{r}\bar{g}\bar{a}n\bar{d}$, tosk. $\tilde{r}\bar{g}\bar{e}n\bar{t}$; *arena* geg. $\tilde{r}\bar{a}n\bar{e}$, tosk. $\tilde{r}\bar{e}r\bar{e}$; grč. $\eta\lambda\epsilon\nu\eta$ geg. $\tilde{l}\bar{a}n\bar{e}$ tosk. $\tilde{l}\bar{e}r\bar{e}$ =podlaktica.

nazalnih vokala u tome govoru. U ovom delu autor nije upotrebljavao poseban znak za nazalnost već je znakom ʔ obeležavao kako o , u , $ü$, tako i nazalni vokal a .

Transkripcija, koju je, kako smo već pomenuli, dao Ismaïl Tahir Dakova, početkom XX veka (1907), nije nam ništa koristila u rasvetljavanju složenog pitanja kvaliteta vokala đakovačkog govora, iz prostog razloga što u njihovim rečima s nazalnim vokalima vlada velika neujednačenost tako da, umesto očekivanog nazalnog a veoma često susrećemo oralno o . Po našem mišljenju, nepostojanost i kolebljivost u predstavljanju nazalnosti u navedenom tekstu našeg govora treba tražiti u tome što autor nije poznao grafičke oznake za nazalne vokale. Pa ni Kujundžićev *mali Rečnik*, kad je u pitanju priroda vokala, ne vodi nas na pravi put. U našem tekstu nazalno a je, kako smo to maločas naglasili, obeležavano vokalom o ; a ni za ostale nazalne vokale nema posebnih grafičkih znakova. Mi stojimo na stanovištu da su nazalni vokali u đakovačkom govoru, onako kako se njime govorilo pre 135 godina, bili jedna od njegovih karakterističnih crta, pa smo ih stoga prilikom transkribovanja teksta s arapskog pisma na savremeno arbanaško pismo u svakoj prilici navodili odnosno naznačili kao takve, kad god nam je to bilo moguće utvrditi. Evo nekoliko primera: Nève s'na bān pra dūnā hić vefā(53); dēka āšt mā e rānd se nē vēgš me u vlūe;(53); tūe kān d ēka mā e rānd se me u prē me gēršān(53); por vōrin e dēken e vet prej fšāmēs nuk dāhet(54); δ āmi i nānit sa nī bjēšk bāhet taman(54); štāti i nānit štāt dīt ūδ āšt(54); kā e štērngōjn me tā s dīhet aī(55); nēri ška bān vēti sun ja bān kētri(55); kur t pīn ūj kān me dān se pēr ženet sa ā vēnd ktu s ká nī sēnd(56); nē t rāft nē mēnd masi t škōjn dēnt s t ēp dobī kuṛnī sēnd(55); nuk ja lān elbete pa ja bā žezā (58); giṛ kuš āšt pēng kurgūnāh bān, šūbe s kā (59); diē tē tān pēr me dēk iēmi kān, por sod mūhlēt na kān .dān (60); vet zotūn ḡa: ḡmīn e ḡān kuš i mba sēnd (60); aī i ḡa s jān un fatbarδ saī me tā (65); prej harāmit pētrihen kah āna e ḡūnāhit (65); āšt dašniia le dūnāš rānā giṛ sa (67); mēnd nē pać ti mjaft t dēl, mā s kām me fōl, (68)

Mi smo se odlučili da arapski grafički znak ʔ pročitamo \bar{a} a ne o i zbog jedne druge okolnosti, jer u našem tekstu nismo naišli na mnogo primera velarizacije vokala a u o , tj., na primer promene glasa \bar{a} u o . Doduše, u celom tekstu naveli smo svega četiri primera prelaza glasa a u nazalno \bar{a} : *kām* (imam); *jām* (jesam), *jān* (oni su); *ān* (strana). Tu fonetsku pojavu treba, po našem mišljenju, pripisati činjenici što se navedeni glas nalazi u neposrednom susedstvu konsonanata n , m . Pojava velarizacije vokala a u đakovačkom govoru prve polovine prošlog stoleća danas je jedna od bitnih crta svih arbanaških govora

— 127; Nuk po e *nʒo* n t *nʒoftun* — 127; Nuk e kišna *nʒoft* me pās kōn vetum — 116; kta djem po *nʒojn* ġiʒ kōnd — 116; *nʒoh*: *nʒoh* za opšte arbanaško *njoh*, upor. latinsko *gnosco*). Kod Kujundžića nalazimo i sledeće primere: i *nʒom* (sirov) — Rečnik, 60; e *nʒom*, 1. c. *unʒeš* 59; po *nʒej* po *nʒejš* po *nʒen* 5).

Ne možemo zaključiti svoje izlaganje o ovom pitanju dok ne razmotrimo fonetsku pojavu koja je povezana s njim. Radi se, dakle, o jednom broju reči koje se svršavaju konsonantnim skupinama *mb*, *nd*, čiji se okluziv ne može etimološki pravdati, već se za takvo objašnjenje mora poći od unutrašnjih jezičkih sredstava.

Ovu pojavu treba objasniti na taj način što su krajnji konsonanti *m*, *n*, prošireni okluzivima *b*, *d*, na primer oblik turske reči *šen* vremenom je proširen okluzivom *d*, tako da u arbanaškom jeziku danas imamo *shend* (veselje); srpskohrvatska reč *pelin* u arbanaškom danas glasi mestimično *pelind*; iz indoevropskog korena **krmi*(s) u arbanaškom se razvilo *krimb*, kasnije *krymb* (crv); latinsko *ramus* u ovom jeziku dalo je *řemb*, tosk. *řemp-řemb*i, što znači grana. O nastanku krajnjih glasova *b* i *d* u pomenutim rečima mišljenja naučnika su podeljena (Meyer-Lübke, *Gröbers Grundriss*, I²), 1050, paragr. 34); *Mitteilungen des rumän. Instituts an der Universität*, Wien, I, str. 29 — stoji na stanovištu da su se ovi krajnji okluzivi razvili kao prelazni glasovi između *m* i *s*, što bi značilo da je *b* u reči *řemb* iz lat. *ramus* prelazan glas između krajnjih *m* i *s*. Meyer-ovo mišljenje usvaja Jokl (*Linguistisch-kulturhistorische Untesuchungen aus dem Bereiche des Albanischen*, str. 18, 276, 318) koji u glasu *b* u reči *krimb* i *řemb* vidi rezultat kombinacije krajnjih glasova *m* + *s* izvornih oblika **krmi* (s), *ramus*.

No, kako se pouzdano zna, krajnje *s* u latinskim rečima, kao što je *ramus*, već se bilo izgubilo u vreme prodiranja prvih latinskih reči u arbanaški jezik, te je shvatanje Meyer-Lübke-ovo i Norberta Jokla da je latinsko *s* bilo očuvano u doba kada su u arbanaški jezik ušli njegovi najstariji latinski elementi — sasvim neodrživo. H. Barić (*O uzajamnim odnosima balkanskih jezika*, Beograd, 1937, str. 13-14, zatim *Albanisch, Romanisch und Rumänisch, Godišnjak Balkanološkog instituta*, I str. 5-7) pokazao je neosnovanost toga shvatanja i navodeći obilje primera iz turskog i srpskohrvatskog objasnio rečenu fonetsku pojavu u arbanaškom kao rezultat duženja krajnjeg *m* u *mm*, odnosno *n* u *nn*, pa disimilacija u *mb*, *nd*. Poslednih godina ovo pitanje tretira i arbanaški naučnik E. Čabej (*Buletin*, 1953/3) ne zbog toga što ne usvaja Barićevo mišljenje o poreklu tih glasova u nekim arbanaškim rečima, već u nameri da s njim upozna arbanašku publiku, donoseći mnogo više primera iz samog arbanaškog jezika.

Donosimo nekoliko primera koje smo uzeli iz našeg teksta: p̃er m̃a t mã mundim̃ z̃oti k̃and s k̃a se at̃a kĩ h̃ujin e k̃ek̃ tabijat e k̃a, str.(66)—; por me ġĩ k̃and k̃a nĩ p̃un ai (68); s'a p̃er k̃and m̃a lum̃ se p̃er at̃a (68); z̃oti s'e mba k̃and p̃er me ngr̃an (68).

15. Za veći broj gegijskih govora može se sigurno tvrditi da u pogledu konsonanta *ń* (nj) pokazuju, suprotno starogegijskom, sklonost ka prelazu na novi izgovor toga glasa, tj. naginju ka jotovanju njegovom. Reći ćemo da je arbanaško *ń* nastavak indoevropskog **gn*, ali i zamena jednog **n-i* koje se u toku razvoja arbanaškog u izgovoru identifikovalo s pomenutim *gn*. No, reći ćemo i to da su se ta dva glasa u starijim jezičkim spomenicima, kod Buzuka i njegovih sledbenika, veoma dobro razlikovala, tako da s jedne strane imamo *ńoh* — poznajem; *ńomë* — sirov; — *ńimti*, — *ńimtoj* — zabluda, ja sam u zabludi, a s druge strane *ńieri* — čovek, *ńierkë* — maćeha, čije je *n-i* danas u svim arbanaškim govorima svedeno na *ń*, pa se izgovara *ńeri*, *ńerkë*. Ovde treba upozoriti na hronologiju vršenja palatalizacije pomenutog glasa. Naime, palatalizacija ovog konsonanta vršena je zavisno od položaja u kome se on nalazio. Tako je palatalizovanje *n-i* mnogo poznije od palatalizovanja *n-i* u sredini odnosno na kraju reči. Sr. Cabej, *Buletin*, 1958, str. 44).

Ovaj glas je, i pored njegove velike grafičke nedoslednosti potvrđen u našem tekstu u kome je prikazan đakovački govor s početka XIX veka. Uostalom postojanje toga glasa očito pokazuje i Kujundžićev Rečnik: *řon* (koren — 27); *ńeri* (čovek — 73); *kun* (čivija — 73); *đunā* (svet — 58); *i njom* (starije *i nomë* — sirov) 60; *zōña* (aginicica); *a po šë at ńerin at je* (79); *kom ni vla ele ni moter* (80); *po tu aj ńifar* (80); *m'ćet špi ka najt ni vakt baba i jem* (88); *aj e ka pru ńifar leter* (91); *no kom već porosit* (92); *ku jemi njoft me ket tu žarin* (93); *jam tue šku n dugon* (104); *ćfare ošt ćajo patkon* (137).

U ovom pogledu arbanaški govori na Kosovu i Metohiji pretrpeli su osetne promene u tom smislu što je *ń* jotovano, tako da se u njima danas čuje i izgovara tamo gde je nekada bilo *ń* jedino *j* — *řaj*: *řoj*: *ni ńeri*, *kuj*. Ovaj proces jotovanja arhaičnog *ń* nije potpuno završen u svim gegijskim govorima. U krajinskoj Malesiji, Briski i Šestanima, čuva se staro *ń* u svim slučajevima u kojima se ono nahodi u jezičkim spomenicima starih gegijskih pisaca, kako sam imao prilike da se u to uverim za vreme svoga ispitivanja tih govora.

Tipovi glasa — 1

16. Tipovi arbanaškog glasa *l* mogu se proučavati s gledišta njihovog istorijskog revoja s jedne, i sa stanovišta etimološke provenijencije, s druge strane. Ovaj arbanaški glas proučen je i s jedne i s

druge strane. Na tom poslu su radili poglavito strani i a u zadnje vreme i arbanaški stručnjaci.

Dosada najbolju studiju o ovom glasu dao je danski naučnik, albanolog Holger Pedersen, u fundamentalnom delu *L — Laute im Albanesischen* (*Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung*, XXXIII, str. 535—551).

Tim glasom pozabavili su se, uporednim metodom, naravno, Gustav Meyer (*Albanesische Studien*, V); Pekmezi u časopisu *Archiv für slavische Philologie*, XXI, u kojemu je objavio kritiku na poznatu dijalektološku monografiju danskog naučnika H. Pedersena: *Albanesische Texte mit Glossar* (Leipzig, 1895), zatim Gustav Weigand (*Albanesische Grammatik*, 1913). U prvoj knjizi *Godišnjaka Balkanološkog instituta u Sarajevu*, u vezi s tipovima glasa — *l*, ja sam to pitanje ponovo pokrenuo, jer je Branko Miletić, u svojoj kulturno napisanoj dijalektološkoj studiji o crmničkom govoru, ustanovio navodno tri tipa toga glasa u arbanaškim govorima Briske i Šestana, u crnogorskoj Krajini (Sr. Br. Miletić, SD. Zbornik, IX, 1940, str. 281). Pitanja glasa *l* u arbanaškom jeziku dotiče se i arbanaški naučnik Eqrem Çabej u svojoj studiji *Prilog proučavanju konsonantizma u arbanaškom jeziku* (Buletin, 1958, 1, 48—62), u kojoj tipovima toga glasa posvećuje prilično prostora.

Iako se jezik našeg teksta, kao uostalom i svi arbanaški govori na Kosovu i Metohiji, ne odlikuje što se glasa *l* tiče nekom posebnom crtom, mi ćemo ga ovde ipak pretresti, jer je on u pogledu ovog glasa značajan u jednom istorijskom osvrtu arbanaškog jezika.

Suprotno nekim periferijskim govorima Toska, arbanaški govori naše Oblasti javljaju se u pogledu glasa *l* sa utvrđenim i ustaljenim stanjem. Proces ovih promena nastao je, po svemu sudeći, prilično rano, tako da nam u izvesnom pogledu Pjetër Bogdani pruža obilje podataka, jer u njegovom jeziku nailazimo pored ostalog i na oblike *gasë*, *ndëgon* i dr.

Što se glasa *l* proizašlog iz *li*, *le* tiče, naš tekst ne obezbeđuje nikakve podatke, jer su svi primeri s prvobitnim *li*, *le* jotovani u frikativ *j*: *voj* < *vol* < *oleum* (ulje), *ftujë* < *ftulë* iz starijeg *vëtulë* čiji izvor treba tražiti bez svake sumnje u latinskoj reči *vitulea* (kozlica); iz *familia* > *fëmilë* > arb. *fëmijë* > *thmij* > *thmî* (dete).

Što se tiče posrednog oblika našeg glasa *l*, o kome ovde raspravljamo, mislim da nalazimo obilje potvrda u samoj toponomastici i onomastici. Iz onomastike ćemo navesti jedan primer, a to je *Goljamadi* (*Golamađi*), koje se pominje 1441 (Sr. Milan Sufllay, *Srbi i Arbanasi*, Beograd, 1925, str. 76) i čuva se i danas u Crnoj Gori kao lično ime, i to u onim njenim predelima u kojima po istorijskim po-

dacima nije nikada bilo Arbanasa. Ta reč je arbanaškog porekla i znači velika usta, dakle usnati, od *golë* (danas *gojë*) i *i mađ* (velik).

Za istoriju arbanaškog jezika važnija je zamena konsonantskih skupina *kl*, *gl* koja pruža posebnu odliku arbanaškim govorima na području naše Oblasti. Na takvo zastupanje pomenutih skupina nailazimo sporadično i u drugim gegijskim govorima, tako u Skadru imamo hidronim *Kiri* iz starijeg *Kliri*, *Cliri*, kod Barletja — 1537 u njegovom delu *De vita moribus ac rebus praecipue adversus Turcae gestis, Georgu Castrioti, Clarissimi Epirotarum princeps*. Imena reka *Gomsiće* i *Goska*, po podacima iz 1638 godine javljaju se u nešto arhaičnijem obliku: *Glomisichia*, *Glosca* (Sr. *Concilium Provinciale* (1706), str. 107,108). Hidronim *Goska* nalazimo i danas u Fletu (Upor. *Folklorë*, II, 1940, 29).

Na apelativ *Klomešte*, potvrđenom u tajnom jeziku osaćanskih zidara u Bòsni, ukazao je Ivan Popović, (*Jeta e re*, 1953, koji ga izvodi iz arbanaške reči *klumëšt* (mleko). Što se hronologije tiče, ja mislim da je ova arbanaška reč pozajmljena u pomenutom tajnom govoru bosanskih zanatlija pre turske najeзде u naše krajeve, u doba jačih i prisnijih arbanaško-slovenskih veza (Upor. Vladimir Ćorović, *Arbanaški tragovi u Bosni i Hercegovini*, *Arhiv za arbanasku starinu, jezik i etnologiju*, 1924, II). U prilog tih veza govori toponim *Omblija*, kod Dubrovnika, za čije se arbanaško poreklo iz arb. reči *ambël* (sladak) zalaže E. Ćabej (*Buletin*, 1958/1, str. 38).

Pomenute konsonantske skupine u đakovačkom govoru zamenjene su čistim velarima *k*, *g*: *kumšt*, *kāj*, *kān*, *škepoj*, *Ška* iz *sclavus*, *i gāt*, stariji oblik *glatë*; *guh* > *gluhë*; *koft* > *klóft* > (kloftë); *kōft* *saľāt* *Pejgambëri* hem *kōft* *selām* (53); *kaj* *mōri* *zëmbër* (54); *šum* na *bjë* me *kāj*t, *prā* (54); *aj* *magārit* *fōrt* i *përget* (61); *banu* *nžāns* *ti* *ja* *digues* (62); *sevāb* me *kān* *saľ** me *mundim* — *mundimi* i *magārit* *s'iš* *kān* pa *fitim* (63); ... *eđe* *nëfsin* pa *e* *mūjt* *mos* *këš* se *t* *përvešet* *vōri* *ūt* (63); *kūš* me *kēp* (63).

Zamena arhaičnih suglasničkih skupina *kl*, *gl* velarima je odlika svih arbanaških govora Kosova i Metohije. Linija ove izofone prelazi granicu, dopirući u predele Đakovačke Malesije, kako je to tačno odredio Ćabej u pomenutoj studiji, str.-53.

Značajno je utvrditi hronologiju nastalih fonetskih promena, tj. prelaza *kl*, *gl* u *k*, *g*, s jedne strane, i ustanoviti da li je današnjem refleksu *k*, *g* prethodio oblički stupanj *k-ǰ* *g-ǰ*, kao što je slučaj u skadarskom i drugim malisorskim govorima, s druge strane. Tagliavini (*Le parlate . . .*, str. 56) zastupa mišljenje da je glas *l* u skupini *kl*, *gl* ispio pre nego što je jotovan, a to drugim rečima znači da da-

našnjem obliku sa *k*, *g* iz starijeg *kl*, *gl*, nije prethodio stupanj *k-ǰ*, *g-ǰ*. Njegovo shvatanje usvaja Čabej (Buletin, 1958/1).

Tačno je da i kod Bogdanija sretamo primere s velarom *k*, *g*, kao *gasë*, *ndëgon* (1685), skadarfski *gǰās*, *n (d) igjon*, no, s druge strane, kod istog pisca nalazimo jedino *me kjānë*; skadarski *kēn*, malisorski govori *kiēn* iz starijeg *klenë*, koje se ne sme nikako zanemariti kada se radi o određivanju stupnjeva kroz koje je prelazila arhaična skupina *kl'*, *gl'*. Ja mislim da je sadašnjem *k*, *g* kosovskih govora morala da prethodi posredna faza *k-ǰ*, *g-ǰ*, na koju nas upozorava navedeno *kiānë* Pjetra Bogdanija.

Poniranje u tajne grafike i jezika Pjetra Bogdanija, omogućiće nam da s mnogo više pouzdanosti i ubedljivosti utvrdimo pravi put u rešavanju ovog pitanja istorijske fonetike arbanaškog đakovačkog govora i drugih govora na području naše Oblasti.

U zaključku našeg izlaganja o tipovima glasa *l* u đakovačkom govoru podvlačimo i to da ne vidimo razloga skepsi koju Čabej (Buletin, 1958/1, 58-62) izražava kad je u pitanju izvođenje arbanaske reči *shtizë* < *shtijëzë* < *shtilëz* < *shtilëzë*, čiji izvor treba tražiti u latinskom *hastilia*, na koji upućuje Meyer (EW., 416); Pedersen (KZ., 33,537); Jokl (*Slavia*, XIII, 304).

Čabej je (Buletin, 1958/1, str. 58) latinsko poreklo arbanaške reči stavio pod sumnju, iako je arhaični oblik *shtilëz* potvrđen u toskijskom dijalektu (Upor. Tase, *Grčko-arbanaški rečnik*, 1928, str. 17).

Arbanaški oblik ove reči potvrđen je i u pograničnim predelima Crne Gore i Albanije, u Zeti, u Plavu i Gusinju (Upor. Ivan Popović, *Zeitschrift für slavische Philologie* XXIII (1), str. 121-133, u studiji: *Einige albanische Lehnwörter im serbokroatischen*), a to pokazuje prisustvo glasa *l* u toj reči, sledstveno tome i u gegijskim govorima starije epohe.

Frikativi

1. *h* : *f*

U pitanju supstitucije glasa *h* frikativom *f* u arbanaškom jeziku njegova dva osnovna dijalekta, gegijski i toskijski osetno se razilaze jedan od drugog u tom smislu što je broj s prvobitnim glasom *h* u toskijskim govorima nesrazmerno veći nego u gegijskim u kojima je izvorni glas uglavnom zamenjen, kako smo gore pomenuli, frikativom *f*.

Kao što je poznato, Pekmezi je među prvim naučnicima pokrenuo u nauci pitanje ove pojave i primetio da se glas *h* na kraju reči

i ispred suglasnika pretvara u *f*, uglavnom iza tamnih vokala, na primer, *shof: shoh; njoj: njoh* (Grammatik der albanesischen Sprache, str. 62). Ja se potpuno slažem s mišljenjem arbanaškog naučnika Pekmezija, koji je pre punih pedeset godina ustanovio da glas *h* preiazi u gegijskom u *f*, s primedbom da jedan od suglasnika mora biti dental: *e kam njōft (ë)*, odakle je došlo i *njoj* (poznajem, priznajem); sporadično se sreće i *ngjōft (ë)*, i *njoftun: i ngjoftun* (poznat) Glagol *me u ftofë* mora da je nastao iz *iftoftë* (hladan). Supstitucija glasa *h* glasom *f* je utvrđena i kod pozajmica slovenskog porekla: *hlad flad*; zatim u rečima turskog izvora: *aht = aft*.

U pogledu supstitucije glasa *h* labijalom *f* gegijski govori nisu jedinstveni; u nekima je broj primera s izvršenom supstitucijom daleko veći od drugih. Ovde treba uzeti u obzir i vreme, a to ukazuje na činjenicu da su stariji gegijski jezički tekstovi s veoma malim brojem supstituisanih $h > f$, nego što je to sličaj s novijim jezičkim spomenicima.

Da navedemo nekoliko primera za dakovački govor s početka XIX veka, u kojima se čuva izvorno *h*: *njoh* odnosno *ngjoh; shoh, ngrehi, prehi lehi, fshehi; rrmih, rrehi krehi*. To potvrđuju i sledeće rečenice: *shihni kūj i rā šorti — aj škoj pa haber* (69); *već ilmit s i dūhet već amēlit kūš lūpet; pūna e insanit nuk i ngihet* (68); *nuk t šohin ki me hajr je. ...shihni Musān kur u lūt aj ši me rā* (67); *mos bā štreñilëk se gūnāh ti me zōr* (66); *dora ðāt pa urāt; pra ta šōhin ejtëkun, ta përmëndim pakëtëkun* (66); *ška dihet me hađ s'un fšihet me fjāl'* (64); *po t mađ gūnāh bān* (64); *po ñi insān kur po kā bāht aj, po ka* (58).

2. Th : f

18. U zamršenom pitanju supstitucije interdentalnog spiranta *th* (ð) labijalnim spirantom *f* najpogodnije merilo koje obezbeđuje izvor ove odnosno one reči, po našem mišljenju, jeste etimologija, koja nas ipak ne vodi uvek pravom i pouzdanom izvoru reči. Poreklo reči *thmi* (ðmī), koja se sreća u našem tekstu treba tražiti u latinskom izrazu *familia*, te će njeno *th* biti sekundarno, jer, kako vidimo, izvorna reč počinje sa labijalnim spirantom *f*: *familia > fëmilë > fëmijë > thmijë*. U reči *fetë*, kako ovde glasi biće da je njeno *f* izvedeno iz ð: *ðetë* (duboko). U primerima: *ðetë: fetë; kðjetë: kfjetë; ðerë: ferë; uðul: uful; ðetëzë: fëtanzë*, prvobitni početni glas, po svoj prilici, je spirant ð iako se i ovde, kad se radi o poreklu ovih reči, moramo osloniti na etimologiju. Međutim, u rečima *felë: ðelë; femën: themër, fještër: ðještër; fëmijë: ðëmijë* konsonant *f* je, kako to pokazuje njihov izvorni oblik, stariji (Sr. Meyer, *Alb. Studien*,

V, 76: Jokl, *Indogermanisches Jahrbuch*, XXIV, 217; Pedersen, *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung*, 36, Jokl, *Untersuch.* 218, isti, *Festschrift der 57. Versammlung deutscher Philologen und Schulmänner in Salzburg*, 127; *ibid.* *Studien zur alb. Etymologie*, 105; Treimer, *Mitteilungen des rum. Instituts*, Wien, I, 375, *ibid.* KZ, 65).

19. Što se asimilacije konsonantske skupine fš tiče, nju sretamo u arbneškom govoru: *mëndaš* (mendafsh); *kašāt* (kafshatë); *kašuo* (kafshue), koja je obuhvatila i optativ: *në piša*; *në çošin Pimin*; *špūt, se në mos e baškot* (primeri su uzeti iz moje disertacije: *Istorijski razvitak gegijskog dijalekta Arbanasa kod Zadra*). Za đakovački govor s početka prošlog veka ne možemo ništa određeno reći zbog nedostatka primera u kojima bi se nahodila pomenuta skupina.

Kad se radi o jednoj drugoj konsonantskoj grupi, o skupini šk, može se sigurno tvrditi da je u našem govoru s početka prošlog stoleća bila u snažnoj upotrebi, a to nam potvrđuju sledeće reči: *për tã kãn Ĵãn dis i řšket... hãlku řšket; (i)maš e i vögël kũšdo bãn* (str. (64); dok se danas ta konsonantska grupa u tom govoru ne nahodi više, što znači da je ona asimilovana u š: *řšet Ĵip, řup* o čemu nalazimo potvrde u Kujundžićevom Rečniku — *Rahmet i kōft Tahir-efendis u bje me Ĵãn seja u vëndoi škïpen më kalëm* str (71); danas se u svim arbanaškim kosovskim govorima čuje jedino *šip Šiptar; šüme dritën; üšim*.

Oblici

Arbanaški jezik je, kao što je poznato, izgubio mnogo padežnih oblika, tako da se može reći da je broj padeža u njemu danas sveden na dva-tri.

20. Ako bismo hteli da pretresemo detaljnije padežni sistem, morali bismo istaći činjenicu da je arbanaški jezik u toku vekova izgubio, na primer instrumental, kako je to pokazao Pedersen (*Eberts Reallexicon der Vorgeschichte.*); ali je u naknadu za to dobio nove padežne oblike, kao lokativ, koji je po Pedersenu (*Alb. Texte mit Glossar*, 9; KZ. 36 (310-317)) obrazovan od akuzativa odnosno genitiva dodavanjem članskog oblika *të*. Slično tome nastaje dativ od genitiva koji je po obliku identičan s njim i u jednini i u množini.

Što se upotrebe člana tiče, naš tekst ne daje nam nikakvog povoda da se duže na njemu zadržimo. No, mi ćemo ipak navesti jednu dijalekatsku, po našem mišljenju, inovacionu odliku đakovačkog i svih arbanaških kosovskih govora, a to je upotreba postponovanog člana *i* umesto *u* sa krajnim *k*, *g*, na primer, *mik-i* rede i *mik-u*; *lug-i* i *lug-u*. To je današnje stanje postponovnog člana kod muških imenica.

A što se tiče njegove upotrebe u dakovačkom govoru s početka XIX veka, stvar je mnogo zamršenija, zbog toga što grafija kojom je pisan naš tekst nije nam dozvoljavala da sa sigurnošću odredimo pomenuti postponovani član muških imenica s krajnim velarima (*k, g*). A to zbog toga jer tekst nije vokalizovan, pa je bilo veoma teško utvrditi da li je krajni vokal *u* ili *i*, na primer, *hortëkin: hortëkun; hałkit* ili pak *hałkut; ġahitëki: ġahitëku; ahmaki* ili *ahmaku*.

Mi smo se, pored sve nesigurnosti opredelili za član *u*, i to iz dva razloga: zbog arhaičnosti jezika našeg teksta uopšte, i zbog recentnosti člana *i* umesto *u* u navedenoj kategoriji muških imenica u nekim arbanaškim govorima.

21. Moram da ovde istaknem još jednu stvar koja je neposredno vezano s pomenutom odlikom jezika u tekstu našeg govora, kao i arbanaških govora Kosova i Metohije, skadarkog i svih malisorskih govora. Radi se, dakle, o tome da imenice muškog roda s krajnim *h* dobijaju član *i* a ne *u*, kako je to slučaj s južnogegijskim i toskijskim govorima. Ja mislim da za objašnjenje postanka tog *i* u pomenutoj kategoriji muških imenica ne treba smetnuti s uma činjenicu da je to davnjašnja pojava, što se ne može reći za onu kategoriju muških imenica s velarima *k, g* na kraju, koje dobijaju isto tako postponovani član *i*, a što je, bez svake sumnje, osobina uglavnom arbanaških kosovskih govora.

Postponovani član *i* imenica s krajnim *h* potvrđen je i u jeziku Dona Buzuka iz XVI veka, što je, van svake sumnje davnašnja crta većine gegijskih govora (Sr. Mann, *An Historical Albanian — English dictionary*, London, 1948, str. 112, *krah* — Buz.: *krah-i* W. Cimohowski, *Le dialecte de Dushmani*, 30,35; *Cordignano, Dizionario albanese-italiano*, str. 2,82,154).

Bilo bi veoma interesantno propratiti nastanak člana *i* kod imenica muškog roda sa spirantom *h* na kraju, jer je to, kako smo već pomenuli, crta samo gegijskih govora, dok u toskijskom imamo postponovani član *u*, bilo u kategoriji imenica sa zadnjepčanim konsonantima *k, g*, bilo kod onih muškog roda na spirant *h*. (Sr. Pedersen, *Alb. Texte mit Glossar*, 192 : *krahë : i preu krahun; tund krahun; Auguste Dozon, Manuel : krahe, odr. krahū, str. 36; ġünah — u; sabah — u : aħ — u; teh-u*).

22. Reći ćemo još nešto o određenosti imenica u našem tekstu. Naime, u jeziku teksta koji predstavlja đakovački govor s početka XIX veka sretamo veoma često genitiv odnosno dativ množine određenog vida, čija je upotreba danas svedena na neodređeni vid. Evo primera: Se me u šit beđeravet si hōjt ki po u šiten ġahilávet (68); s'ju kkür sürétevet as amélevet, po ju kkür zēmbravet (61); prej

ǰünâhevēt pa u špōr na çare s'kâ (str. (59) në vënd të pëtkavēt (55);
dermje dū krihvēt (str. (55); t pârvet s'ju kânke (63).

Što se rasprostranjenosti ove morfološke crte tiče, ona je obuhvatila sve gegijske govore, mestimično prodrila u područje toskijskih pa se pojavila i u književnom jeziku, izazivajući zbrku u pojmu određenosti i neodređenosti imenica i drugih gramatičkih kategorija.

Tako na mešanje određenog s neodređenim vidom nailazimo često u govoru Arbanasa kod Zadra, u arbanaškom govoru u Briski i Šestanima u crnogorskoj Krajini, u skadarskom i drugim gegijskim govorima, a to brkanje ogleda se u upotrebi određenog umesto neodređenog vida, na primer: *mustakët' e nji njeriut* ishin të verdha (të nji njeriu); *pusat e kësaj anës* janë të thellë (kësaj ane). Toskijski i neki gegijski govori čuvaju veoma dobro oba vida imenica odnosno prideva.

U našem tekstu nismo naišli na upotrebu genitiva odnosno dativa množine sa *e — t*, kako često srećemo u jeziku starih arbanaških pisaca XVI i XVII veka, sporadično i u narodnim govorima, već tamo imamo standardnu upotrebu *ve — t*.

Ako hoćemo da odredimo starinu pomenutih oblika, onda moramo ponoviti već utvrđeno i usvojeno izvođenje Holgera Pedersena (*Festschrift Till Vilh. Thomsen*, 54; *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung*, 36, (315), za čije poreklo on upućuje na indoevropski koren — **ōm* > *e*, dok labijalno *v* u *ve-t* objašnjava, slično početnom — *v* u reči *veš* (uho), kao epentetičan glas. Pedersenovo izvođenje usvajaju Marco La Piana (*Studi linguistici albanesi, Varia*, 65) i Jokl (*Indogermanisches Jahrbuch*).

Skokovo shvatanje (Arhiv za arbanasku starinu, jezik i etnologiju, III, 1926, str. 163) koji u *ve-t* vidi izvorni, prvobitni oblik, a u *e-t* sekundarni, — bez osnova je (upor. Čabej, Buletin i Shkencave Shoqërore, 1955/3).

23. Ne pretendujući da ćemo iscrpsti pitanje imenskih sufiksa, mi ćemo se ograničiti na neke od njih, jer i sam tekst ne pruža mnogo građe.

Suprotno praksi koju srećemo u spisima arbanaških klasika — Buzuka i njegovih sledbenika — u kojima nalazimo upotrebu poimeničenih prideva, kao to potvrđuje i Čabej (Buletin, 1955/2, str. 44, 45), — mi smo u našem tekstu nalazili često glagolske imenice: *řnimi* i *prindes* — maskarija e t'bir̃it e s'bīs (str. (59)); *ǰāja* e *dünās* — *gzimi* i *ǰmīs*, *řzimi* i *prindes* (60); *sevāb* me *kān* saǰ me *mundīm*, *mundīmī* i *magārit* s'īš *kān* pa *fitīm* (63); . . . *pagīmin* t *lūp* *būtūn* (68); *řāña* e *azginlëkut* āšt *gzimi* i *insānit* (69); *prej* *zjārmīt* *pštīm* ti në *daš* (57);

për pštīm kūšdo kā (61); rāndimin e dēkēs klie me(e)pās (67); rñimi i plākut gërdlja e berbërit(70)

Na osnovu izloženog vidi se da sufiks — *im* koji se pojavljuje u znatnoj meri u jezičkom spomeniku arbanaškog pisca Buzuka, čija je upotreba u doba Preporoda naglo porasla, — potisnuo je dotle upotrebljavane poimeničene prideve: *të bardhët, të zitë e thonit. Të lig, të verbëtit, të shtruem*. Formant *-im* danas je u tako snažnoj upotrebi da se može priključiti takoreći uz svaku kategoriju reči: *i parë > parim* (princip, načelo); *rruzull > rruzullim*; *bashkue > bashkim* (jedinstvo); *gëzue > gëzim* (radost); *bekue > bekim* (blagoslov); *guxue > guxim* (smelost); *kursye > kursim* (štednja); *shërbye > shërbim* (služenje, posluga); *shëlbue > shëlbim* (spasenje, spas); *shpërblye > shpërblim* (nagrada); *trishtue > trishtim* (seta, strava).

Imenice na formant *-im* imaju u većini slučajeva abstraktni smisao i veoma često mogu imati konkretno značenje, na primer *burim* od *burue, buroj* u značenju izvor, te znači da je njegov prvobitni smisao voda koja izvire iz zemlje, pa onda mesto odakle ona izbija.

24. Kada smo već kod sufikslnih formanata, nećemo preći bar preko najvažnijih sufiksa; pomenućemo jedan sufiks čije je poroklo zasigurno tursko: disa *hōž* me mā pāk mundīm e kån *hožatëkun*, se žahilī ki kā *žahitëkun* (64); rāna e azgīnlëkut āšt gzimi i insānit.-Dōra šāt — pa urāt, pra sa ta šohin ejlëkun — ta përmëndin *paktëkun* (66); *ülematëku, ahmaklëku, žahitëku* (62); Škado me kån i kek, *žahitëku āšt mā i kek*(62)

Poreklo sufiksa *-tëk* je, kako smo već rekli, tursko sa konkretnim značenjem, koji je danas potpuno istisnut iz književnog jezika a odmenio ga je izvorni sufiks *-i*, na primer: *budatakī; ahmaki, žahilī, šel'pēnī, vogēli, dašuni, bukurī, pleknī, njerzī, hajnī, turknī* itd.

25. Ovde ćemo navesti nekoliko primera o jednom drugom sufiksu, o sufiksu *-es, -ës, -s* kojim se, kad se dodaje participu, odnosno prezentu, obrazuju imenice tipa *nomina agentia*, na primer: por řař ġindet kařzues (66); zōti ř a se āšt dermje juš štisi (67); bānu nžāns ti ja *msües*, ja *digues* (62); por kuš āšt dīs (62); fōlsi ja *digüesi* (69); řiri telař, dilti *štins* (67).

Sufiks *-s* (ës, es), pored značenja u imencama tipa *nomina agentia*, uz particip ima i konkretan smisao, smisao oruđa kojim se nešto radi, vrši ili obavlja: *të hollues* (oklagija), *çelës* (ključ) itd..

Tačno je da se sufiks *-s*, iako u veoma ograničenom broju, javlja veoma rano; no, nas ovde interesuju reči *nxāns* i *msües* koje su bez svake sumnje tvorevine intelektualaca, a vremenski ja bih

ih postavio u ono doba kada intenzivnije počinje nastavni rad u arbanaškim školama i aktivnija političko-kulturna delatnost arbanaške inteligencije, tj. šezdesetih odnosno sedamdesetih godina prošloga veka. Ali se u vezi s tim pojavljuje druga teškoća s obzirom da su naše reči potvrđene nešto ranije, i to u jeziku našeg teksta 1835. godine pod pretpostavkom da su upotrebljene u prvom izdanju ovog jezičkog spomenika.

Kako god bilo, naše reči se sreću mnogo ranije nego što smo mi utvrdili; nalazimo ih u Bardijevom Rečniku 1635: *discipulus* = *gjakon* odnosno *ãnës*). Kasnije ih nalazimo u Rosijevom Rečniku: *Dizionario italiano-epirotico*, Roma, 1866: *insegnatore* = *msues*, *insegnatrice* = *msuese*, *lettore chi insegna*; *legge* = *mjeshtër*; *mësues*, *lexues*; *insegnare*, *ammaestrare* = *me mpsuem*, *me msue*, *me žãñ*; *capire*, *comprendere sol pensiero* = *me marr vesht*, *me nxãnë*.

Izraz *mësonjës* (učitelj) Kristoforidi donosi u svojem *Rečniku*, Atina, (1904), koji je po našem mišljenju uzeo iz spisa Sami Frašerija (1860).

Kako se to očigledno vidi, naše dve reči *mësues* (*msues*) i *nxãnës* (*nžãnës*) koje je u Potrebio Tahir-efendi Đakova (1835) rasprostranjene su veoma rano (1635) u u severnoj jezičkoj arei, i doduše nešto kasnije, zabeležene na južnom jezičkom području u toskijskom govoru. I prirodno je da su u naš tekst doprle iz gegijskih govora severne jezičke oblasti, kako je to tačno zapazio Hasan Kaleši, *Godišnjak Balkanološkog instituta*, I, Sarajevo, 1957, u članku: *Arbanaška književnost na arapskom pismu* 365 (352-388).

26. Pri pretresanju imenskih formanata u arbanaškom jeziku ne smemo zanemariti drugi jedan sufiks koji je doduše potvrđen samo u gegijskim govorima a koji nije ništa drugo do particip glagola sa osnovom na konsonant, na primer, *me rritë* (od *rritun*), *particip* — *rritë*, odakle je imenica *rritë-a* = *rast*, *napredovanje*; na isti način dobijeno je *pritë* = *zaseda*, *busija*, dok od istog glagola imamo *pritje* = *čekanje*, *očekivanje*; *dukë-a* = *izgled*, *lik*, *spoljašni izgled* čoveka. Formant o kojemu smo ovde raspravljali je tipična gegijska tvorevina koju nahodimo u spisima arbanaškog gegijskog pisca iz XVI veka — Buzuka: *pasë-a* = *blago*, *imovina*... *e e përfaroi gjithë pasënë e vet* = *rasipao je svu svoju imovinu (celo svoje bogatstvo)*.

Ovde treba napomenuti da je formant *-je* u početku upotrebljavan jedino u toskijskim govorima, pa je zatim dopro u druge govore u kojima je po ugledu na toskijski formirano nebrojeno mnogo takvih imenica: *pamje* = *pogled*, *pregled*.

27. Završavajući izlaganje o imeničkim formantima navešćemo još jedan oblik pomoću kojega se formira jedna vrsta imenica

u arbanaškom jeziku, a to je — *lë* (*ëlë*): *mbret*: *mbretëlë* = kralj, kraljica; *vegël-a* = drška od sudova, posuđa; oruđe, razboj.

Tu vrstu *nomina actionis* na *-le* utvrdio je podavno Holger Pedersen, u svojoj studiji *Albanisch und Armenisch: Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung*, XXXVI, u kojoj vidi značajnu srodničku vezu između arbanaških *nomina agentia* na *-es* i jermen. na *-iç* i *nomina actionis* na *-le*.

Glagoli i upotreba vremena

28. U više navrata je naglašavano da su u arbanaškim glagolima vremenom nastale velike promene i, na osnovu analogije, obilje morfoloških inovacija. Oko bismo pokušali da damo gramatičku kategorizaciju glagola onda bismo se opredelili za njihovu tradicionalnu podelu, tj. na *m* konjugaciju (*jam, kam, thom*), na *n* konjugaciju, i na onu podelu u koju ulaze svi oni glagoli čija se osnova svršava na neki konsonant.

U razmatranju glagola, poglavito prezenta, ne smemo smetnuti s uma činjenicu da se u njemu, pored drugih inovacionih crta, javlja tendencija koja ide zatim da, po mogućnosti, svako lice u jednini toga vremena dobije posebni fonetski oblik, pa bilo to i izražavanjem pomoću kvantiteta zajedničkog vokala u prezentu, promenom osnove vokala ili proširenjem prezentske osnove novim nastavkom, kako se to vidi u nekim gegijskim govorima: *mas, mätën, lypì, lypën, lypën; vras, vret, vret, vrasim, vritni, vrasin; dal, del, del; ngas, nget, nget; pëlças, pëlset, pëlset; lypì, lÿp, lÿp; rrej, rren, rren; shpõrri, shpõrr, shpõrr*, itd.

U jeziku našeg teksta, diferencijacija ličnih oblika jednine vrši se, kako smo to maločas pomenili, pomoću kvantiteta osnovnog vokala drugog i trećeg lica jednine prezenta, a to će reći dobijanjem najveće dužine, dok prvo lice glagola čija se osnova svršava na konsonant dobija u jeziku našeg teksta i u nekim gegijskim govorima nastavak *-i*, kako bi se po obliku razlikovalo od druga dva lica: *lÿpì, lÿp, lÿp; rrej, rren rren*, s jedne strane, i metafoničkom promenom osnovnog vokala drugog i trećeg lica jednine prezenta, s druge strane: *dāl', dël', dël'; dāl'im, dël'ni, dāl'in*. Izuzetak čini onaj tip glagola koji u osnovi imaju diftong, na primer: *pjell, pjell, pjell, rrjedh, rrjedh, rrjedh; djeg, djeg, djeg; unë vjell, ti vjell, aj vjell; unë vjel, ti vjel, aj vjel; unë nxjerr, ti nxjerr, aj nxjerr*, koji u aoristnoj osnovi prelazi u monoftong: *polla, rrodha, volla, vola, nxjora*, itd.

Diferencijacija između drugog i trećeg lica jednine prezenta indikativa dobija se, kako smo već naglasili, kvantitetnim duljenjem

vokala, na primer: nuk ta fāl' (نك تال) *nimetin ai* (69); nuk t fāl' (نك تال) *gā aī* (68); *pagimin ta lūp biütün* (68); i kad vokali u navedenim rečima ne bi bili dugi, onda bi ih autor teksta na arapskom pismu napisao na ovaj način: نك تال , نك تال , dakle vokalom kratke dužine.

Ovde ćemo dati pregled konjugacije pomoćnih glagola: *une kam, ti kije, aī ka — na kēmi, ju kēni, ata kân) une jām, ti jē, aī, ajo āšt (â) — na jēmi, ju jini, ata, ato jan; une thom, ti thue, ai, ajo thōt — na thōm, ju thomi, ata thōn. Zatim ćemo dati paradigmu nepravilnih glagola, na primer: une bie, ti bjē, ai, ajo bjē — na biem, ju bini, ata bien; une di, ti di, ai, di — na dīm ju dini, ata, dīn; une due, ti dō, ai, ajo dō — na dōm, ju doni, dōn — prā s'dī ku ā (68); ti po dī ki je kân δē (69)) efbete t'bjē mē) krüe tāt (66); para ki bje me fjēt (59); *kuī i bje me dēk e me lān smīn me grue, s'un ja pagūen* (61); ja ška s'dī me i kaīz ue (62); *masilki kân jān pēr tā ki kštu ā* (68) *žahilīn e kije dūnān ki āšt melūne* (62); *kūš e kije hātīn é aštu ta kēsīn fārēn* (63); *ška e lē mas vēti āšt e ngēti* (66); *ška kije — hūpet, ška s'kije haṛohet* (57); *na bje me īk prej šērit prā* (57) ... e štje vet zjārmin ně bārēk (65); s'dī kah me pās gzīmin (70); *rahmet i kōft Tahir-efendīs u bje me jān* (71); *šūm na bje me kājt prā* (54); *lūmi aī kī Vehbijen e nžē* (70); *kajo nuk flē* (65); *por murād āšt kuš po dī* (63); *s'āšt murād kuš do me kēp* (63).*

Navedeni primeri treba da posluže kao materijal za poredenje sa današnjim stanjem u pomoćnim glagolima i drugim vrstama.

Neki glagoli, kao što su: *pī, dī, bje, štje*, u izvesnim gegijskim govorima potpuno su se izjednačili s kategorijom glagola na *-n*: *punoj* (od starijeg *punonj*), *punon, punon — punojmē, punoni, punojnē; shkruēj shkruen, shkruen — shkruejmē, shkrueni, shkruajnē*, i glase: *pī, pin, pin — pī(j)m, pini, pi(j)n; dī, dīn, dīn — dī(j)m, dīni, dī(j)n; bī, bjen, bjen — bī(j)m, bīni, bī(j)n; shtī, shtjen shtjen — shtī(j)m, shtīni, shtī(j)n*, poglavito u gramatikama gegijskog dijalekta, pisane, bez svake sumnje od Gega, u čijem se govoru ne čuvaju više diftonzi, kako se to očito vidi iz navedenih primera: *bī, shtī*, umeste običnijeg starijeg oblika *bie, shtie*, itd. Pravilne starije oblike pominjatih glagola nahodimo u toskijskom dijalektu i u delima pisanim toskijskim, zatim u onim gegijskim govorima u kojima se diftonzi još uvek održavaju, u arbanaškom govoru Šestana i Briske u crnogorskoj Krajini, potom u arbneškom govoru Arbanasa kod Zadra. A starije pravilnije oblike tih glagola, sem u pomenutim govorima, nahodimo delimično i u južnegijskom govoru tj. u elbasanskom koji glase: *bī bje, bje — bīm, bini, bīn; dī, dī, dī -dim(ē), dīni, dīn(ē); pī, pī, pī — pim(ē), pini, pin(ē); shtī, shtje, shtje — shtīm(ē), shtīni, shtīn(ē)*, upor. Weigand, Albanesische Grammatik, str. 111—112; za

toskijske govore neka se sravni Dozon, *Manuel* (1897), zatim Peder-
sen, *Alb. Texte* (1895) i Pekmezi, *Grammatik der Alb. Sprache*, (1908)
str. 166—167.

29. U ovom osvrtu o prezentu aktiva neće biti na odmet ako uzmemo u razmatranje i prezent konjuktiva, tim pre što se on u jeziku našeg teksta odlikuje posebnim crtama. Poznato je da je upotreba konjuktiva u kosovsko-metohijskim govorima jako ograničena, pa i kada se u onim retkim slučajevima javlja neki njegov oblici ne podudaraju se oblički sa opštim formama konjuktiva, tako, na primer, 3. 1. jednine prezenta u dlaku se poklapa sa trećim licem jednine prezenta indikativa: *të punoj, të puno (j) sh ti*; međutim 3. lice jednine umesto *të punojë ai* glasi *të punon* odnosno *të punojn (ë) ai*, a to su oblici prezenta indikativa. Evo nekoliko primera koje smo izvukli iz našeg teksta: *kur të vjen kazaja kōrohesh për me t rā belāja* (60); *mas nīmī taalatëve nī muhalefet mun t'bjesh pōšt* (65). Podvučene reči *t vjen* i *t bjen* tipični su oblici arbanaškog govora u kosovsko-metohijskoj zoni kojima odgovaraju književne forme *të vijë, të bjerë*. Kao što to iz primera vidimo, umesto trećeg lica jednine, upotrebljava se čak treće lice množine: *të lidhin ai; të apin ai; të avisin ai; të bājnë ai*, o čemu govori i Pekmezi u svojoj Gramatici, str. 168-171.

30. Pitanje imperfekta je veoma značajno za istoriju arbanaškog jezika, a pogotovu su važni neki njegovi oblici u arbanačkim govorima Kosova i Metohije.

Arbanaški govori, osobito neki gegijski, poznaju dva tipa imperfekta: imperfekta na *-nj*: *punoña* i sigmatski imperfekat na *-š* (punoše). Oblik imperfekat na *-nj* očuvan je uglavnom u toskijskim govorima, dok je onaj na *-š* tipična crta gegijskih govora. Međutim imperfekat pomoćnih glagola u oba dijalekta ima jedinstvene oblike: *iša* odnosno *iše, ti iše, ai iš* (ište) *na (ne) išim, ju išit, ata išin; kiša, kiše* itd.

Što se starine dvaju oblika imperfekta tiče, naše je mišljenje da su oni davnašnji. Na to ukazuje prisustvo i jednog i drugog oblika u savremenim arbanačkim govorima, kao i u starim jezičkim spisima arbanačkih klasika XVI veka i kasnije, s napomenom da je sigmatski imperfekat zahvatio sve kategorije gegijskih govora, dok je u toskijskim poznat samo u glagolima *-m* konjugacije (*kam, jam thom*).

Nastanak dvaju oblika arbanačkih glagola i njihov istorijski razvitak posebno je važno pitanje istorijske gramatike arbanaškog jezika na kome mislimo da se drugom prilikom podrobnije zadržimo.

Samo ćemo u pogledu sigmatskog imperfekta reći to da se on nahodi u velikom broju indoevropskih jezika, kao što su slovenski, jermenski i drugi indoevropski jezici, na osnovu čega se da zaključiti da je „praarbanaški jezik u pradomovini bio bliži oblasti u kojoj se individualizirao praslovenski jezik nego onoj u kojoj su se formirali baltički i germanski”, Norbert Jokl, *Albaner, Reallexion der Vorgeschichte* M. Eberta, I, Berlin, 1924 str. 84-94; Vittore Pisani, *L'Albanais et les autres langues indo-européennes* u „*Annuaire de l'Institut de Philol. et d'histoire orient. et sl.*” 10 (1950), str. 523-524-531; Henrik Barić, *Istorija arbanaškog jezika*, Sarajevo, 1959, str. 28.

Mi smo maločas pomenuli da je sigmatski imperfekat u arbanaškim govorima davnašnja crta, ali u pogledu na njegovu rasprostranjenost moramo upozoriti da je taj oblik imperfekta bio poznat jedino u pomoćnim glagolima jednog i drugog dijalekta, i da je postepeno preplavio gegijske govore. Naravno, da se sigmatski imperfekat pojavio u gegijskim govorima, ako se isključi glagolska *-m* kategorija, uglavnom pred kraj XVIII veka; no, i tu treba voditi računa o mestu u kojima žive predstavnici ovoga ili onoga govora, dakle treba imati u vidu hronologiju pojave sigmatskog imperfekta u pojedinim gegijskim govorima, tim pre što za tu skorašnju crtu ne znaju izvesni gegijski govori, kao što su govori Arbanasa Šestana i Briske, u crnogorskoj Krajini, zatim arbneški govor Arbanasa kod Zadra i većina arbanaških govora u Makedoniji.

Za hronologiju našeg imperfekta na području gegijskog govora značajno je istaći odsutnost sigmatskog imperfekta u delu Pjetra Bogdanija (1685), u kojemu nahodimo jedino imperfekat na *-nj*, odnosno na *-j*: *punonja* (punoja), *punonjim* (punojim), *punonjin* (punojin), a ovi oblici imperfekta su glasovno tako bliski sa oblicima prezenta poglavito u množini (punōjm, punōjn) da predstavljaju opasnost za njihovo brkanje, tj, osnovu da se umesto imperfekta upotrebi prezent.

Isto tako u delu „Kuvendi i Arbënit” (*Consilium Arbanum*), 1706 nalazimo stariju formu imperfekta na *-nj*; što se tiče jezika u gramatici Da Lece-a, 1716 god., ne možemo ništa određeno reći, jer tu gramatiku, nažalost, nismo imali u rukama.

Weigand-ova gramatika: *Albanesische Grammatik im südgegischen Dialekt*, Leipzig, 1913, pokazuje vrlo pregledno prelaženje sa imperfektskih oblika na *-nj* na sigmatske oblike sa *-š*; evo primera: *un rroje, ti rroje, ai rronte, na rrojshim, ju rrojshit, ata rrojshin*, str. 11; *un pije, ti pije, ai pinte, na pishim, ju pishit, ata pishin*; *un bāje, ti bāje, ai bānte, na bāshim, ju bāshit, ata bāshin*, 108; *bleje, bleje, blente, bleshim, bleshit, bleshin* (109). U gornjim primerima

zastupljeni su oblici oba imperfekta, tj. oblici jednine pripadaju imperfektu na *-nj*, dok su pluralni oblici tipični za sigmatski imperfektat. Zbog svega toga elbananski govor je, što se pojave sigmatskog imperfekta tiče, veoma poučan, jer pokazuje put kojim je on istisnuo oblike imperfekta na *-nj* i prodro u gegijske govore.

Interesantno je pokazati kako je došlo do napuštanja oblika imperfekta na *-nj* i ovladavanja njegovih sigmatskih oblika.

Ja mislim da je najubedljivije tumačenje ovo. Poznata je činjenica da je palatalni nazal *-nj* u većini gegijskih govora prešao u spirant *-j*; tako su množinski oblici imperfekta na *-nj*: *punonjim*, *punonjit* *punonjin* u svojem sledećem stepenu imali ove oblike: *punojim* (fonet. *punojim*), *punojit*, *punojin*. A ovi su po svom akustičkom efektu, kao što je to napred rečeno, veoma bliski prezentskim oblicima: *punōjm(ë)*, *punoni*, *punōjn(ë)*, zbog čega je obezbeđenje fonetski različnih oblika predstavljalo neodložnu pravu potrebu.

Ako smo uspeli da objasnimo kako je nastao sigmatski imperfekat onda nam još preostaje da utvrdimo odakle su doprli sigmatski oblici imperfekta. Ja mislim da ih treba tražiti u pasivnim oblicima imperfekta: *lahesha*, *laheshe*, *lahesh* (lahej), *laheshinm*, *laheshit*, *laheshin*, koji u pojedinim gegijskim govorima glase: u *lahsha*, ti u *lahshe*, ai u *lahte*, na u *lahshim*, ju u *lahshit*, ata u *lahshin*. Navedeni imperfektni oblici pasiva mogli su, kako se vidi, vrlo lako preuzeti funkciju aktivnog imperfekta: *lasha*, (lashe), *lashe*, *lantë*, *lahshim*, *lahshit*, *lashin*, kako je to pokazao S. Riza, *Tri monografina albano-logjike*, str. 191—194.

31. U pogledu imperfekta u jeziku našeg teksta, kao i kosovsko-metohijskim arbanaškim govorima, ostaje da se objasni oblik 3. lica jednine: *bājke*, *shkojke*. Po našem mišljenju, to je ostatak admirativnog oblika imperfekta koji je u vreme književne delatnosti metohijskog pisca P. Bogdanl-ja u arbanaškim govorima Kosova i Metohije bio u velikoj upotrebi (Sr. „Përparimi”, Priština, 1957/4).

Pomenuti oblik 3. lica jednine imperfekta aktiva koji nahodimo u arbanaškim govorima Kosova i Metohije ne srećemo u spisima Đakovca Nikole Kazazi-ja (1743). Naš tekst prvi je dokument koji svedoči o postojanju toga oblika u imperfektu aktiva arbanaških govora naše Oblasti u početku prošloga veka. Doduše, njega srećemo u narodnim pesmama koje je Vuk Karadžić u prvoj polovini XIX veka zabeležio prema kazivanju sveštenika Obadovića rodnom iz okoline Peći, sr. Vuks albansische Liedersammlung, Beličev Zbornik, Beograd, 1921.

Što se rasprostranjenosti našeg oblika tiče, tj. oblika 3. 1. jednine *bājke*, *shkojke*, *lahke*, koji je, kako smo napred napomenuli,

trag admirativnog imperfekta, mislimo da se upotrebljava kao 3. 1. jednime imperfekta indikativa u svim arbanaškim kosovsko-metohijskim govorima, obuhvatajući đakovačku Malesiju u našoj zemlji i prelazeći mestimično granicu. Moglo bi se reći da ga srećemo tamo gde nalazimo *k*, *g*, za davnašnji oblik *kl*, *gl*.

32. Iz primera koje ćemo niže navesti očigledno proizilazi da su u jeziku našeg teksta bila u upotrebi dva oblika futura, futur sa *kam+infinitiv* i *do të+prezent konjuktiva*: *ti po dī kī* je *kān δē*, e *apet do t bāheš δē* (69); *ška t āpiš me dōr atā kije me e pās(ně)voř* (70); *pō me mundim kā me pās gā* (60); *eđe hākun kān me lāp prej juš* (61); *kēt fjālēn rōke ti se āšt l'ul'*; *mēnd ně pāç ti mjaft tđel'*, — *mā s'kām me fōl'* (68); *sa zere hajr a šer kuš bān do ta še žezān*(58). Ovde treba ponoviti da se za 3. 1. jednine futura umesto konjuktivnog pravilnog oblika *shohë* (*shohi*), u našem tekstu, kao i u svim arbanaškim govorima naše Oblasti, upotrebljava indikativni oblik: *sheh*.

33. Na kraju našeg rada daćemo sumaran osvrt na pozajmice orijentalnog porekla i na slovenske posuđenice koje nahodimo u jeziku našeg teksta.

Nas ne iznenađuje prisustvo velikog broja orijentalnih jezičkih elemenata u jeziku našeg teksta, jer je turski jezik u našoj Oblasti bio jezik administracije, škole i uopšte kulture sve do oslobođenja ovih krajeva, 1912. godine. Ako se ima na umu činjenica da je autor našeg teksta stekao obrazovanje u Carigradu, gde je završio i teologiju, onda je razumljivo odkuda toliki broj orijentalizama u đakovačkom i drugim arbanaškim govorima naše Oblasti.

Premda termin „turcizam” ne odgovara uvek tačnosti, jer se obično u „turcizme” ubrajaju i svi jezički elementi orijentalnog porekla, tj. arapskog i persijskog, mi smo ipak taj tradicionalni naziv ovde zadržali.

Vehbije — *vehbija* = poklon. Izraz nalazimo u značenju ženskog imena., od boga dato, poklonjeno. Muško ime je Vehbi, iz turskog Vehbi, a potiče iz arapskog wehby, wehbiyye.

Vezni = stih, ritmička mera, tur. *vezin*, a ovo iz arapskog *wezn*.

Mydam = : *mudeet* = vreme, termin, iz turskog *müdet*, a ovo iz arapskog *mudde*.

Akibet-i = posledica, iz arapskog *akibe*.

Ķefin-i = tur, *kefin*, književni oblik je *kefen* iz arapskog *kefen*.

Anžak = samo, jedino, upravo, iz tur. *ancak*

Azad (adj) = slobodan, spasen, iz tur. *azad*, a izvor joj je u persijskom *azad*.

Baht-i = sreća, tur. *baht* iz persijskog *baht*.

Batil-i = nepravičan, onaj koji nije u pravu.

- Barabar* (adj.) = spram, prema; zajednički; jednako.
- Bukagi* = okovi, tur. bukagi
- Divane- divania* = lud, mahnit (pers).
- Daima*, adj. = uvek, svakad, tur. daima, arap. daima
- Dua- dua* = molba,
- Ebet* = nikada
- El'beta el'betena*, el'bet, adj. = bez svake sumnje, sigurno.
- Emin* : pouzdan čovek, čovek od poverenja, od reči, veran (arapska).
- Erz-i* = čast
- Fasik-u* = grešnik, zao, nevaljalac, pokvarenjak.
- Gafil-i* = nepatljiv čovek, nemnan.
- Garib* (adj.) = 1) stranac, tuđin; siromašak, čovek bez bližnjega svoga
2) čudnovat, neobičan, tur. *garib*, iz arap. *garib*
- Hał* (hall) = okolnost, situacija, stanje, položaj; pažnja
- Heman* = na licu mesta, tur. *heman*, iz pers. *hemen* sastavljena od *hem* i arap. *an* = vreme
- Hikmet-i* = mudrost, znanje, arap. hikme
- Hüzzet* (tur hüccet iz arp. huğge = sudska presuda
- Izra- izraja* = kazna, tur. iccra iz arap. agra
- Kaher*: kaar, kar (arap.) = 1) žalost, briga, tuga; nevolja.
- Łaf-i* (pers.) = govor, razgovor, prazan govor; nagovaranje,
- Magfired-i* (arap.) — spas, oprostaj greha, samilost, tur. *magfired* iz arap. *magfire*.
- Mahrüm* (adj.) — oslobođen; lišen; otuđen, tur. *mahrüm* u koji je došao iz arapskog *mahrüm*, glagol *hirman* = zadržati, presresti nekoga na putu zbog nečega; isprečiti se nekome.
- Masraf-i* = trošak, izdatak; u arbanaški je doprla iz turskog jezika a u ovaj od arapskog glagola *saf* = trošiti.
- Melun-i* = prokleti,; đavo, vrag; tur. *melun*, arap. *melun*, partic. od *lean* = proklinjati.
- Muhalefat* = nasleđe
- Mühlet-i* = vreme, rok; u arbanaški je ušla iz tur. *mühlete*, u njega iz arapskog *muhle*.
- Mürad* (arap.) = cilj, namena; želja.
- Murdar*, adj. (pers.) = nečist, prljav; gnusan.
- Nefs-i* =
- Nihajet-i* = kraj, konac, iz arap. *nihaje*.
- Nimet-i* = blagostanje, blagodat.
- Salih, sali* (adjv) = tačno, uistinu; ispravno. U arbanaški je dopro preko turskog, u ovaj iz arapskog: *salih*.
- Sejde, sezdja* = pokloniti se bogu padnuvši na sedždu; iz tur. *secde*, arap. *segda*.

Sefaat-i = samilost.

Šübe, šübja = sumnja, tur. *sübhe*, iz arap. *subhe*.

Tabiat-i = ćud, narav; priroda, tur. *tabiat* arap. *tabia*

Taptiset = obožava se, iz tur. *tapmak* (obožavati).

Zahmet-i = trud, napor, teškoća, tegoba, tur. *zahmet*, arap. *zahme*.

Zakum zekum (arap.) leandar, arap. *zeqqum*.

Zebani-ja = ljuta guja; zločasta žena; ljuta žena.

Zevk-u = veselje; uživanje; slast, tur. *zevk* iz arap. *dewq* = veselje; uživanje; blagostanje.

Zulum-i = nepravda; nasilje, teror; bezakonje.

ahil-i = nezalica

Što se slavizama tiče, očigledno je da je njihov broj u odnosu na orijentalizme, veoma mali u jeziku teksta koji izučavamo.

Ovde ćemo razmotriti nekoliko reči slovenskog porekla na koje smo naišli u jeziku ovoga teksta.

1) *Apet* (apèt). Iako je slovensko poreklo ove reči osporavano zbog fonetskih teškoća, ona će, po svemu sudeći, ipak biti slovenska pozajmica, jer joj je značenje potpuno jednako sa srpskohrvatskim izrazom *òpèt*.

2. *Brīg* (tašti na kak' jemi t'pabrīg pēr voř si me pās ćelsin e řenētīt n'dōr ja si me mūjt me hī me zor, str(55)= mi smo sada toliko bezbrižni što se nadgrobnog života tiče kao da već u rukama imamo ključeve od raja, ili kao da smo sigurni da ćemo u njega silom ući). To je nesumljivo izraz slovenskog porekla, te neće imati veze sa *brigim*, *brigoj*, *brigue* u značenju prekor koje se po značenju bitno razlikuje od *brig*.

3) *Dobī* — *dobīja* = dobit, korist; utilità, vantaggio.

Kod ove reči je veoma teško utvrditi slovenski oblik koji je u arbanaški dopro. Van svake je sumnje da je arbanaški glagol *dobis* (kod Bogdanija *dobitun*=pobeden, poražen — po Seliščevu) Arbanasima došao iz slovenskog *dobiti*. Kako je reč *dobī* nemoguće izvoditi iz *dobit*, *dobitak*, biće da je njena osnova iz slovenskog korena *dob* a-i je poznati arbanaški sufiks, kao u rečima *bukurī* *ćudī*, *gērdī*, od slovenskog *gūrdeti*, *habī* iz slovenskog *xabiti*, *mērzī* (slovenski *mīr-ziti*). Za arbanaško *padī-ja*=optužba, tužba, slov. *napadati* postoji mišljenje da je indigena arbanaška reč od *di-ja*, kojemu je dodat prefiks *pa*, isp. E. Čabej, *Buletin i Universitetit Shtetëror të Tiranës*.

4) *Dūrek-u*, pl. *dūrēk-t*; stub od drveta ili od kamena; Elezovićev Rečnik: *dīrek*; Vukov Rječnik: *dīrek*; RJA: *dīrek*, tur, *dīreq*.

5) *Gērdī-ja*= gađenje, muka; van svake je sumnje da se poreklo ove reči mora tražiti u starosrpskom izrazu *grđiti se* u značenju *gaditi se*.

6) *Magār* — i = magarac. Reč je u *ovaj arbanaški govor došla preko srpskohrvatskog jezika u njenoj metatetičnoj formi, inače je ona grčkog porekla — *gomari*, kako i glasi u drugim arbanaškim govorima.

7) *Mestīs* (me mestīt) = osmačem pitu maslom, kajmakom; tovim, gajim svinju. U kosovskoj govornoj zoni znači *mest*, *metem* = mešati kašikom skorup u đuveču ili karlici u cilju da se odvoji meteno maslo od kajmaka, up. Elezovićev rečnik; Vukov rečnik *mesti*, *metem*; u RJA *mesti*, *metem*. Kako se očigledno vidi izvor arbanaške reči je bez sumnje slovenski.

8) *Rōb-i*, pl. *robēt*. U arbanaškom je zadržalo staro značenje koje je u prošlosti imalo i u starosrpskom: roblje, član porodice.

9) *Stěrvīn* — a = stvina, mrcina, očigledno srpskohrvatska pozajmica u istom značenju.

10) *Věrsnik-u*, u arbanaškim govorima, poglavito toskijskim postoji i osnova ove reči *věrsě* = uzrast, na koju je po mišljenju E. Čabeja nakalemljen slovenski sufiks — *nik*; međutim u srpskohrvatskom postoji reč *vršnik* u istom značenju, te je verovatnije da su Arbanasi tu pozajmicu primili zajedno sa sufiksom, dakle *vršnik* arb. *věrsnik*, tim pre što je reč *věrsě* nepoznata većini gegijskih govora.

11) *Uzdāj-a* = nada, uzdanje, spes, fiducia. Interesantno je napomenuti da u kosovskom govoru umesto običnijeg oblika *uzdanje*, kako to donosi Vuk u svome Rječniku, nahodimo *uzdaj-a*, upor. Elezićev Rečnik. Glas *-j* arbanaške reči *uzdāj* nastao je pravilnim putem od *-nj* u reči *uzdanje*.

12) *Zamarīt* (*zamaris*) = uočiti, primetiti. I ova je reč pozajmica čiji je izvor nedvosmisleno slovenski: *zameriti*, *zamerim*; gde *zameri* ubiće iz puške; *zameriti* devojku = varati; zagledati, *einem Blick werfen*, *conicio oculos* (Vuk, Rječnik).

EMNI VEHBIIJE

Vezni (i) ksaī āšt kštu

Failatun, failatun, failat
 ..Bismil-lahi řahmani řahim..
 Tue nis, řař une al-lahul-azim
 řař me tũ elhamdul-il-lahil řerim
 Koft salat Pejgambërit hem koft selam
 Ede alit ki me tũ jãm kãn medãm
 Čunkĩ škove Ti Muhammet Mustafã
 Nëve s na bãn prã dũnã hiç vefã
 Sã řnĩm prã nãni prej nẽř řum me pãs
 Akibet vjen dëkën aj hem kã me pãs
 Dije ti ki čdo me kãn (i) fõrt řtati ũt
 Kãlbeř e hũpeř ki s dihet vëndi ũt
 Kũř e vëři kmiřen vãndoi kapuçin
 Frik ja dëřin, mĩr ja vëřen řefinin
 Hã me kãn Sułtan (i) dũnãs, hã garĩb
 Åřt barabar čũki sułtãni dës garĩb
 Kũř ã (i) mënčëm e hajrli dërmje nẽř
 Dëkën aj e kã plõt nasihat — meřni vëř.

Mã gërdicëm s ka sé pl'ëknija —
 Řnon i ngrãti pëř me këř řmija
 Me řimi vjet řmĩm e tãn dũnaja (e) jotja me kãn
 Ia dëkën belki horř'ekun teneřiret s ta paguen.
 Kũř po e hařon ti dëkën more kũkãn —
 Tue kãn dëka mã e rãnd se me u. prë me gëřřãn
 Dëka ãřt mã e rãnd se në vëgř me u v'ũe,
 E me řãř me u řãřũe.
 Bëg e pãř e vezir dëřin, tõk bãhën e rezil —

I mād i vögēl dini ki hali kštu āšt.
 Bā si dūnān mamūr anḡak — ahmak āšt
 Dūnāja stērvīn lūpsi melgun — belki kēn —
 Jān pēr ḡehennem katā ki hān e pīn si kēn,
 Ede kān ḡān pēr katā ki s kājn me lōt
 Āšt alamet — s kān selamet por me lōt
 Kūš s po tūtem e s po kājm mjert na
 Zahar pērsē jēmi bā zjārm mā gati nā,
 Kaj mori zēmbēr — mos tpušojš tēri tpušojš
 Dūnāja pērsē ā pak e merdār e pa karār.
 E pēr zarār ipet kujdo ani se ā si magār.
 I mēncmi mos me pās ketēr dērt
 Pōr vōrīn ē dēkēn e vet prej fšāmēs nuk dāhet
 Masi ki zōti na ḡā : — mos kēšni ju — por kāni
 Šūm na bje me kājt prā.
 Dūnān e kije dušmāne — pra mos i jep murādin se je divān
 Štatdjet hēr zjārmī i ḡehněmit, biro,
 āsht mā i nḡēt se zjārmī i dūnās ō.
 Kštu zjārmī kūš i durōjm mjert na
 Kūnki s durōjm sobs enḡet mjert na
 Već zjārmī sa tūrlī kahēr i mād
 Kā nē ḡehnem sa zjārmī jān dert i mād?
 Prej zjārmī tutu i ngrāt ti ede kāj
 Kuš s po tūtet e s po ka hā dot hī aj
 Zotūn rōbve ju. ēp mūhlet
 Ve lakin s'āšt pa bā iḡrā
 ḡiḡcilit kā ni ḡūr m (e) kāf liḡun āšt
 Zjārmī tūk e ket nālḡ ḡūrī pēr me kit pōšt
 ḡehnem ju ḡa pērsē āsht ḡrōpa fēl ki štatdjet mī vjēt āšt terī mē mel.
 Nē vēnd tdrūvet zjārmī dūnās nē ḡehnem insān e sūrfuḡ kān mē pās
 Prej zjārmī Zotūn nā ruejt jo e na s dīm me u ruejt
 Ehli ḡehnem štatīn kān fōrt t mād
 Štātī i nānit štat dit ūd āšt i mād.
 ḡāmi i nānit sa ni bjēšk bāhet taman.
 Kūndēr štatit pēr me pās dīm aj kūkān kān
 Ehli ḡehnem jān mē zingīr hem mē kām
 Bukagi kān ede tumruk hān zekum
 Uji ki pīn ja u copton zōrt taman
 Hem zebanit ikdisin s dīn imān

Kuš ã emîn e pã droje për žehnem aj ãšt pã šube ehel žehnem
 Ehli žehnem pa imãn škuest jan tašti s dihet kuš kílton por dùhet
 na me pãs droe t tãn.

. . në žehnem me imãn mündemi me pãs po
 por sa elk žehnem türli gazep me pãs jo
 Štãti i ehli žehnëmit në vënd të pëtkavet më pëškve lùhet zotùn na
 rùejt.

Më kët jët jëmi zamarit për ãt jët jëmi jaratis.
 Prej zebanis nãni hãkút me ju pã — kãk u tútšin žünle disšin
 sa me pã.

Sa i mãd ãsht katërdðjet mi përnihër —
 Për me kít insãn në žehnem røk e mër.
 Šihni zingirin ë žehnëmit sa (i) rãnd
 Štãt pãl tøkën ni hãk havã e lkund.
 Kã e štërngõjn me tã sod dihet aj
 Për alamet ãšt kí s tútet kũš ã aj.
 Prej žehnëmit zotùn na rùejt e na rùejt e na štift, në ženet me
 kerëm fvet.

Dërmje dù krihvet zebanis ni vjet ùð ãšt me ni t'rehme štatðjet mi
 vët i ržõn põšt.

Disãve kãh gojat ja u štin zingirin e kãh gojat ja u nzjërìn
 Puna ë zõtít ãšt më híkmet pra porse po u mundon kãk s ðohet
 Nëri ška i bãn vëti sun ja bãn kétri.
 Hãja e túne ãšt zakum kí fëra hãn. Masi kí hãn dert bëtër bãhet
 kí kãn.

Kur t'pîn ùj kãn me ðãn: sa ugursuz ùj
 Kũš na doğ ftürën e na ržoj mĩšín ùj
 ãšt për žehnem — kãk fjãl hã fõrt pãk
 Se për tã šúm fjãl kã me t'pãk.
 Nëm pvëtš ti përse pakóve morë mĩk
 Se s po kã kuš dert per žeunem asni pik
 Në t rãft në mënd masi tškõjn ðënt
 S t'pëp dobi kuñi sënd.

Tašti na kãk jëmi t'pa brīg për võr si me pãs çëlsin e žennëtit
 n'dõr ja si me mújt me hĩ me zõr.

Si kujton ti žennëti me t'rã pa zahmet — u mirke vëš për ehli
 žehnem zúlmi pa nihajet.

Kã e kã røk dùnãja sa s'mri për dìn — ai ãsht si kën kí lùp stërvìn.

Ška f'vüe — tū tī e kije — tū kētri asni fije,
 Déšta ženētin — ni pīk ktu me pērmēnd
 Se pēr ženēt sa ā vēnd ktu s kā nī sēnd.
 Por pēr žennēt vjen me fōl kur s'āšt n'dōr
 Halku fakmī pēr me pās me štī n'dōr
 Taš n'dōr āšt giθkuš e mba ki āšt pēr tā
 Si me hūžžet kán atū giθ jān me tā.
 Dert per dūnā kah me māī hae e kah me vēš
 Po se ženētin e kán giθ tue kēs
 Me vēn kuš pihet — ćpihet n'dūna -- kuš pihet n'vōr ćpihet
 Kuš s muer prej kūj gā e s pat n'dōr me đān kuj gā — hi
 n'ženet pá u ndāl pēr kā ja pēr gā
 ženēt kā pēr giθ jēt por s po lān giθsavet — por ata ki jān
 t'drējt.

Nēri pá haīue vehten sun kēs sado mir me u vēš.
 Mā me hatā kuš s'ā se aj ki vehten e dō.
 Šēri (i) halkut tēri khā kā mīri pēr dīn
 Kī zarār s bān — fāji atūne kštu dīn
 Ćnki dūhet hūsni zān zōtit po θōn
 Na gūnah prej hūsni zannit kēmi đān
 Kštu batil šum fīāl kán pá hesab
 Giθciī kan pēr batil t'vet ževāp
 Si me pās inkar me zahmet gā s'po don
 Mjaft na del laīlahe ilālahu θōn
 θon fēn(e) Muhāmētīt pēr pštīm e kēmi gūnah
 Patēm hā s patēm nē ženēt jēm(i)
 Po mbāhem Turk, khā bājīm škā s bān
 kuīni mīfet, kujtōj vies ma jemhrükūm imanükūm nā θōhet.
 Tašti ni batil kūs s bān pa i đān tesel-i
 Halku tē tān ki fāji üt zarār s f'bān
 Masi ki sevābi āšt rūga e amēlit prā kūs s kā amēl āšt malrum
 prej sevābit.

Mōtra sa dašni i kā vlaut sun(e) pagūn me kadife nīmī kūt.
 Zjarmi (i) dūnās kēter s'āšt por ūrnēk āšt
 Pēr me dīt nā zjarmi i žehnēmit kštū āšt.
 Me štī gištin kur t'bājīm kāsđ gūnah
 Prej zjarmīt frīg me māī na eđe aj
 Jēt n'žehnēm anžāk aj ki des kauī

Skā dobī kī kujton aj vet si kauṛ
 Ēmni ūt e pēt(i, u ?) ūt nuk bān dobī
 Pā bā teazīm pēr ćka dūhet s t'ēp dobī.
 Sā kūš Turk pā maḏnue škā ā pēr maḏnī, pā voglue ška ā pēr voglī.
 Dūhet ti ūrnēk(i u)n me mbājit n(ē) mēnd
 Nāt e dit se s t'lān me ḏān ška ā zjarmi s kām dit.
 Tašti pā štī gištīn m(ē) zjarm doñihēr
 S nā bje n(ē) mēnd zjarmi (i) ḡehnēmit kuṛñihēr.
 Štine gištīn m(ē) zjarm doñihēr pēr mē t'rā n(ē) mēnd gazebi (i)
 zōtit meñihēr.

Kuš jēt pā ndimues biṛet si mē kān pa msues.
 Maḏnue ti ēmnin e Zōtit pā u špōṛ
 Kūš e voglōn hor bāhet ja kauṛ.
 Prej zjarmit pštīmin n'e dāš ti
 Prej ćkāfit kām fōl kī hīku hīku ti
 Pā amēl' uzđaja (e) ḡenētī āšt ḡūnāh
 Ti kūkān kujtōn kī hi ti m'ḡūnāh
 Dićka mē bā kušdo mē bā s'āšt amēl'
 Por ška lūpet kūš po lūpet āšt amēl'
 Ška kije hupet, ška s kije haṛohet, već amēlit ḡā s t'jipet
 Masi kī zōti na ḏā,sa zere hājṛ jā šēr kūš bān do ta šē ḡezān.
 Asāj na bje mē ik prej šēṛit prā.
 Zōti me dēšt n(ē) ḡenēt saḷ me rahmēt na kiš štī pa na zamarit
 me tūrlī zahmet.

Zōtī ḏā: „insāni pēr vēti kētēr ḡā s kā por dobīn e mundimit e kā”
 Pa jū ćā krūet tkēkit nuk i bān dobī t'fōlmit.
 ḏā ti imān pa amēl' kūš dō mē pās
 Ai kūkān tehlūke sa kā me pās.
 Āšt rāna (e) māde kī Tūrk nuk dēs āi; Turk n dēkt bāhet nē ḡenēt
 muflis āj

Mjēr pēr tā kī hāk insānit kā mē kāf
 Hak(i, u?) i hajvānit āšt betēr kuš kā mē kāf.
 Kūj jā kije hāk t'ḡāštēn e dērhemit
 Aj ti mēṛ štatkind nemāze t'mundimit
 Ška t mbjēl(i)š mē kēt jēt ti atā e kōṛ mē āt jēt.
 Amēlet pēr imān druše s jān porsī rāñt
 Pēr lis jān tue dēk imānit e ndimues(i)t jān.
 Si pō kujton ti: nē hiš badihava nē ḡenēt

hëse derëzën kije me pās si ke bā hizmet.

Për giðsa sënd käh e more e ku e haržite tllupin ðevāp tēri për ni
kokēð drjð bājn hesāp.

Kuš fāl-ðmija i gzohen; prinde idnohen

Hāk(i, u)n kūj zōti nūk lā pa jā ðān

Ani ki āšt hāk dernje haivānit s'kā me lān

kajo dēlme ki mē dūnā brina s'pāt

Hāk(i, u)n e mēð prēj asāj ki brina pāt.

Kuš me kāsð e mbüt ni Türk po diðet āj

Sā i dōket ki jēt nē) ðehnem ebēð āj

Kādo mē mbüt kur ā pa hāk maşandāj

Sa me rā gāk kā m(ē) kāf he i ngrāti āj

Mās sa vjētvē për me punūe dička kēk

Nēri škā bān, bān vēti; mos kujtō ki āšt ngeti.

Kuš bān niet si m(e) kat sahat-atū e bāni -i škrūhet.

gūnahkari si e kā gūnahin e vet e kā gūnahin e atūne ki ujdisin
tēri m'kiamet.

Mbütsi mē zjārm āšt pērsē e mbüti, eðe

i mbütni āšt pērsē dēšti por s'mujti.

Nērin ketēr špāt s'e prēt pör ajo ki mē tā vēt pō prēt.

Sa ni zere šēr ni rōb hā kur po kā

Nūk ja lān elbete pa ja bā ni ðezā.

Po ni insān kur po kā bāht āj po kā

Tēri rahmēt zōti i bāni nuk šē belā.

Ja po kā hajr sa ja pagūn giðkuj imān

Ja šefāt kūj i dēl mā šum zemān.

Ja me pak sēnde do gā pštīm kā nifār

Porse āšt rāl kti s'i bājn itibār.

Zotūn na ða: diñe ju ngāt rahmētīn katī-ki

Vēndon nē vēnd zahmētīn.

Mē pak sēnd kilon pštīm dokūj për dička

Rāl, mē pak sēnd mun stōhen për çkado

more budāj.

Sikur šēri (i) ehli, ðenētī āšt hājñ

Aštu šēri (i) ehli ðehnemīt āšt šēr.

Masi ki būri āšt mbreði i grues i bje kām

me ja (n)gēš e me i ðān lepe fjals

M'türli belāš u poka pēse šokīn tem e

dōga.

Prëj gûnâhevet pâ u şpõr na çare skâ —
 Masi kí zotûn na ðiri e na ðâ:
 More ju Turk prej zjârmit ruhi hã —
 Hãlkun e şpîs ruenije ju hêm na ðâ:
 Şkâ më ðân na masi kí zotûn na ðâ.
 Giðkuş âşt pëng tuk t punõjn diçka hã
 Veç atûne kí punõjn hajr ata —
 Kta e bãyjn vehten ezâde şube s kâ.
 Sikur i miri kí pëngõhet më şer aštu
 i kèki şum her pëngõhet m hãjr
 Kân ðân megið jët ní gûnãh me t qiñue
 masandaj sado şum më rnue për kãt gûnãh dühet me gimue.
 Me t rã fjãla e zõtít kí neri për çkado
 Åşt pëng veç hajrit kiş ik prej şerit.
 Kuş bãn mîr para kí bje me fjët e çoin në vãkt, e vëndõjn
 në hizmet.
 Rnimi i prindes maskarija e tberit e s bîs
 giðkuş âşt pëng kur gûnãh bãn, şube s'kâ.
 Pra t pëngton hãku kujdo hiçu hã
 Prëj hafãlit giðsënd kuş kã hemãn
 Ede aj pëng âşt se don hizmet tamãn.
 Prëj hafãlit pâ bã masraf vëşes e hãs.
 Ai derëget mãng i kã kur s'ãşt me mãs.
 Sa ní køkër drið s tlan, për dõn hesãb —
 Kãh ë more kũ ë ştine dõn ževãb,
 Degmede kí âşt gûnãh pa kufur mã zararli se nimeti kí âşt pâ şükür.
 Me tepric gûs n'bãfş zevk derëžen ta mungõjn, n'bãfş hajr —
 ta ştõjn — n'bãfş şer t pëngõjn.
 Hãrži mã tepër se dühet me amel şum pagühet, por derežja i mun-
 gõhet. ja vet pëngõhet.
 Ti me pâ nã kí põ kës më zã ðuej persë põ kës ti më zã
 tue dije mã ti mē, mē
 Neri për vëti sã ë leton, për ketër kak e rãndõn.
 Vet zotûn ðã: ðõn kí huti bãn zarãr
 Huti insanit inžak åşt faj kí bãn zarãr
 Hã me kãf ja u vrã hutin k åşt faj
 Pra zarãr elbete aj şe prej asãj.
 Vet zotûn ða- Kũş s po tütet robi em, kí ja bãy iğrã e ja lüpi
 hãkun tem.

Me kujtue prej sej āšt e me se āšt
 Aj e kiš dīt ki āšt për dićka çare s'āšt.
 Zotün t'ða: ðuej s'na prëk zarār ās dobī
 pör škā nā kā škrue zōti na mīi.
 Ti ni pik tue kãn u bāne i hiješem, i gāt, i gān e pa hesāb
 me -nimët je prā badihava s tļān.
 Pa kujto prej sëj ě më së je për kā jē — ja šitöheš me ġið ska jē
 Nimëti kur s bāhet hizmet āšt ni faj ki s bāhet magfired.
 Kur t vjen kazāja kořöheš për më t rā beļaja.

Vët zotün ðā: magfired bāj kujdo jo —
 Pör për Turki āšt më imān küšdo jo.
 Pör për kat Tur k'āšt me amel salih aj —
 Pa u dā hić prej amēlit škoj dić aj.
 Vët zotün ða: s kā prā insān ketër gā —
 Pö me mundim kā me pās gā ketër jo.
 Prā për āt jēt sa mundöheš t hi n dör —

Ti n'dāš gā tēp më hizmet s tēp me zör.
 Dünāja tīpet sa kiçe kimët — ahireti tīpet sa kije hizmet.
 Zotün na ðā: ška kini më veti hupet si në deti; ška kini tū zoti —
 ebedā e kini me veti.
 Pa harġit ti ġiðška kije — mos kujto, ki t'hi n dör ška t'vüe.
 Dije të tån për më dëk jëmi kãn, pör për söd mühlet na kån ðān
 Gāja e dünās'. — gzimi i ðmīs, řzimi i prindës.

Vët zotün ðā: ðmīn e gān mos i mba gā --
 Čünki me t'afrit tū zōti ata jo.
 Već atüne ċi punōjn hajr ata —
 Jān për zahmet, s'jān për rahmet por kta.
 Vet zotün ðā: ðmīn e gān kuš i mba sēnd —
 Sa e hařon zotün aj mā nuk përmënd.
 Puna e ti āšt sa me ðān ah mir ā —
 Kūš ma hūpin ūmrin tem, i ngrāti u.

Më krue s kā mā rānd se evlādi: vāra pa šëndōš āšt evlādi.
 Grueja sa do t'hi (n) dër hūkēm t'buřit sēġdja me kãn ġaiz kūj već
 zōtit duhke me (i) bā seġde buřit.
 Masi ki buři grues e grueja buřit pëtka jān, u bje nāni kētrin me
 arnue ċdō më kãn.

Kuš rā me ćik, e bāni atā grūe me kāf e muer mā, e i rā me mbājt tūe limūe.

Pa u limūe škado hūpet — si grūeja pā u limūe pēlsēt.

Vet zotūn ʒa: diñe ju ki ʒmī e grā —

Juve dušmān jān disa, hā rūhi prā.

Nuk ā pak dert dahi prej zōtit pēr ta —

Ede hāk (i. u) n kām me lūp prej juš.

Vet zotūn ʒa: djem e gā kuš po i kā —

Pā dobī i kā mē kijamēt si s'i kā.

Pōr pēr zōtin kuš e pat pēr vēti ju —

Zēmrēn pāk e pat erz tu zōti kūšdo ju.

Mbi hāk t evlādit hāk s kā pēr šitim ja pēr pštīm kūšdo e kā.

Sa ā pštēt mē būr selamēti i grūes sun ja pagūen atī me ja lpi kūřin e hūnds.

Kūj i bje me dēk e me lān ʒmīn me grūe sun ja pagūen sado me u mundūe e me limūe.

Me ndēj řihēr me grūe ē me kuvēnd pēr me (e) gziue āšt sevāb si mē ndimūe.

Ćikēn mīr me vēš kā šikār, djāliñ. mīr me vēš kā zarār.

Vet zotūn ʒā: mjer pēr tā ki fāl nemaz —

Kur s'po kā brīg k'āšt dūrēku i fēs nemaz.

Āšt gafil prej nemāzit nuk di gā —

Tūrp pō unget e po cōhet ketēr s'ā.

Vet zotūn ʒa: mjer pēr tā ki po m'pērmēnd —

Tue e řǰi zēm/rēn (= zēnbrēn) me gū flet s mba sēnd

Sa kuvēnd baš hařin s'ja ndrōn kūš ā vet.

S'āšt permēnd si pra ćünkī amēl s'kā kūš do flēt

Kuš ā mutāt pa fōl āšt pēr mēndēs kuš s'ā mutaāt

Tue fōl s'ā pērmēndēs

Pejgamberi, na ʒā zoti s'ju kūr sūretevet as amefevet f'ueja, por ju kūr zēmravet f'ueja Pejgamberi ʒa: bāni ti ibadet zōtit sī me e pā atā, se anī ti s'ē šē atā, aj f'šē tū.

Kuš s'taptiset zōtit pā zōr elbete do fteptiset ketrit me zōr.

Pā u hūp řēna e hajnija sūn drēket turknija

Vet zotūn ʒā: kuš ā alim i paamēl —

aj magārit fōrt i pērget ani i fēt

Ćünkī amēl s'kā aj po kā ilmin e vēt —

Si magāri ki k̄a kitāb mē špīn t vēt.
 Hēm pēr kāt alim k̄aj teptis dūnās aj —
 K̄i ja ēp nefsit mūrādin kūš do aj
 Zoti ǧā: aj āšt si kēn nuk dahet aj —
 Bāne men n'dāš, ani le n'dāš, aj se aj.

Dašnija jōte sēndin t'koōn e t'šurdon e ta hūp mēndēn.
 Pēr murād t'nefsit mundimin kūš e veçon aj āšt mā betēr se teptisi
 (i) krūkit k̄an ǧān.

Sa alimi i pa amēl i bjērīn degmede kuš s'ā masi ki zōti kēnit e
 magārit i pērgau atū.

Nt'vjejt erzi (i) dūnās e i fēs nefsit mos i zē bēs.

Ška piket nūk hiĳet si tabiati i kēk nūk lihet.

Vet zotūn ǧā: ǧahil insan āšt mē tēr —
 Āšt hem koī hem si hajvan ja betēr
 Prā štoheš por nē bāš ti kūš t'flas —
 Bānu ngāns ti ja msues ti, ja digues,
 Kuš ā ǧahil sa s di imān — nuk ā Turk —
 Fasik āšt pēr ni mesele kuš s'k̄a rūg.
 Kuš do tetdjetmī mesele k̄a mē k̄af —
 Ti kūk̄an s'dī tet mesele pōr ni laf
 Si ūlemaĳeku i paamēl āšt ahmaĳek, āštu ǧahileku.
 āšt magarĳek

ǧahilin e kije dūnān ki āšt melune, prā mōs u pīk me tā pa
 t'pague, ja ška s dī mē i kaĳue.

Tue mos me k̄an pūna (e) dūnās prej fēs e deĳta, apet mā ugursut,
 se atā ki s jē vet s'e gēta.

K̄an ǧān: ǧahilī āšt dušmāni ūt ani ki ǧahilī ā kitue bāba ūt.

Škado me k̄an i kēk ǧahileku āšt mā i kēk.
 Hā nemaz, ja hā inīm, ja hā duā —
 Hā zikēr jā hā kurān, ja k̄eter skā
 Kto amēle kušdo bān po s'mēr sevāb —
 Por kuš āšt dīs hem punōn kūš flet kitāb.
 Kštu maīst jān ani i rī āšt ani pĳāk —
 Maīn štatkind doñā mā šum, doñā pāk.
 Kundre ilm meī kundre duhet kundre hāl
 Kundre niĳet, kundre zahmet sa ā gāl.

Sevāb me k̄ān sał me mundīm, mundimi i magarit, s'iš k̄ān
pā fitīm.

Amēli i pā ilm, ja pā takvā, ja i pahał, ja i pānijet, ja i
pazahmet, ja tue ndāl, kílon asgā, ja i lig menzi gāl.

Kān θān takvāja (e) žahilit pēr mē u bā s ā si takvāja ilmi
fasikut me u ūng jo.

Kundre mađnóheš me ilm ē mē hał, zotün ta mađnon sevābin,
bile fājn ta fāl.

Küş e kije hālin aštu ta késin fārēn.

Hēm u θa giθkuš mē káf kā dička hā —

K'āšt pēr tā mahsus ja lūpin, cáre s'kā.

Se punon aj türli hizmet šum zemān —

Pa bā āt sēnd pštīm aj vēt s'kā taman

Hem po lūpen prej disāvet fōrt šum —

Po disa pak kur t bājn āšt si šum.

Kundre mēndon — kundre. vēndon, kundre vjet-kundre nimet lūpin
hizmet kurgā s'jēt.

T'pārvet s'ju. kānke šum nimet se u tutšin s un pagūejn me hizmet.
N'dāš ti sēnd mahsūs e sa ā lūp me thī n'dōr, — lē šērin e mundo
pēr šum hājri tēri nē vōr.

Rōbi kūnder po lūp nimēt prej zōtit, zōti po lūp hizmet prej rōbit.
Pa bā sēndin mahsūs eđe nēfsin pa e mūjt mos keš se t'pērvišet
vōri üt.

Hājri i t'vōglit — āšt gūnāhi (i) t'mādit

Mos u maštro pērse resūli θa kēt fjāl —

Kak sevāb kā kuš inon hēm kuš po fāl.

Se s'θa ai; kušdo bān hem kušdo bān —

Pōr murād āšt kuš po dī, hem mīr e bān.

Si me θān ti: kuš me kēp petk kak i kām

S'āšt murād kuš do me kēp hā po i kām.

Hā me kān gōg, hā tabak pa zanāt

Por murad terzija kamil ki e ma

Zōti s ta kūr sūrētin as amelin, zēmbren ta kūr tevon amelin —

Hājri pērse ā si mestit sēndin doñā bān, šēri pērse ā si me priš
kušdo bān.

Tūk ā sevāb rūga e amelit eđe amēli pēma (e) ilmit, pā ilm jē
mahrūm prej sevābit.

Mā i poštēr kuš s'ā se āj ki tūe k̄ān asgā pēlsēt mē hałk se s'e
mban gjā

S'mires kušdo (i) bān mīr, s'kekes i mēncmi (i) bān mīr.

gūmi i alimit-mā hajrli āšt, ʒa Resuli —

Se ibadēti kur po bān ʒahili kuł.

Mā hajrli jān dū rekāte prej disit ʒa —

Se t' t̄ān k̄ert ki mundohen daimā

Por na kałzon tašti aj kuš āšt betēr —

ʒa mbi alim šēri i māđ s'kā kur

ā šēr

Pēr t̄ā k̄ān ʒān disi r̄šket po t' t̄ān —

Hāłku r̄šket (i) māđ e i vōgēł k̄ušdo bān

Disi pēse āšt paskūrja e hałkut štremanohet kur t̄ā šohin štremt.

Mā mīr ti me pās jaranī me k'āt ʒahil ki s' livdohet se me
pās ti jaranī me k'āt alim ki krenohet.

Pēr dērt t'māđ ki s' kije āšt ilmi, apēt pēr dērt t'māđ ki s'e
kije āšt ilmi.

Ehli ajalit me ju gēt — āšt sevāb, āni mē pās āj gā pa hesāb.

Hujniki tevbe sun bān, po t'māđ gūnāh bān.

Hem na ʒā: āj ni fjāl mjer kuš s'e mēr —

ʒa s'mundōjn m'at jēt k̄ānd betēr.

Sa e mundōjn atā ki dije pat —

Por dobīn (e) ilmit s'e pat kur e pat.

ʒa ja presin būzt vazǰis me gēršān —

Pēse s' punōjke por po fōłke ai k̄ūkān.

Pēr t̄ā k̄ān ʒān: mjer pēr ʒahil sol niher —

Mjer pēr alim k'āšt fasik štat her.

Duān e pejgambērit ki kštū e di, zōtit isiginisena prej ilmit pā dobī

Ni hōǰ-ki lā hałkun si iān e po u ḡindet si t'dōn, aj āšt mā
m'tefhūce se t' t̄ān.

Disa hōǰ mē mā pāk mundīm, k̄ān hoǰałekun se ʒahili ki e k̄ā
ʒahitē kun.

Kuš ja bān grōpēn šōkit tvēt āj vet pa rā me t̄ā s'jet.

Kuš ḡindet kudo-kurkuš atā s' e dō.

Mēnd n'pac ti kēt fjālēn rōke ti —

Prej ni zeres pēr škā āšt fōł, mōs bā ti.

Kur frûheš mā hajrlī āšt kštu ʒān
 Se ibadēti kī ǧiʒ halku e kân.
 Hem nimī vjet ti me bā hizmet sahi —
 Mas nimī vjetve me u ndāl pā dobī.
 Sa zarar f'dilke me u ndāl nī sahāt —
 Bāhke mā šum se dobija kak vjet.

Me nī muhalefet neri mun r̄zohet sa nimī taāt sun cōhet.

Mas nīmi taatave nī muhalefet mun f'bjen pōšt sa me nīmi
 taalate s'je hip nālt.

S'ā pā dobī me u ndāl sa me pušue ē mē fjēt, sa me u for-
 cūe, ē mē kuvēnd sa me u ndimue.

Neri n'špī pihet. e pa špī s'bāhet, ku škon hali ün s'dihet.

Ška dihet me hal sun fšihet me fjāl —

Nāni falke dū rekāte, bājke duā —
 Škā pō lūpke bāhke hasil daimā.
 Hizmekār pat, ʒa nīher āj hōǧ ti —
 Kē tri djet vjet f'bāna hizmet kēš tū ti.
 At nemāzin hem duān kaǧomi — ti —
 Pēr mē u bā fatbārð me tā. si jē ti.
 Aj i ʒa s'jām une fatbārð səl me tā —
 Pōr haram s'hā, hem punoj ǧiʒmōn atā.

Prej hizmetit kuš s'dahet pa mā̄ muṛad nuk lihēt.

Pērse āšt harāmi fāra e šerit neri si f'hān prej haramit pētrihen
 azat kah āna (e) ǧünāhit.

Kuš do murād eðe pštīm prej ǧiʒ belās nāt e dīt mos dahēt prej duās.

Mos hā harām ē mōs fōl rēn f'bāhet duāja kabūl — kštū ʒān
 Škā ā škrue nē bāl s'jēt pā f'dāl.

A pērmēnd nī grue ndej pejgamberit —
 K ajo nuk flē, bān ibadēt nāt e dīt
 Ditēn nūk hā, pō inōn ǧiʒmōn ajo —
 Pōr ezijet bān me gu konšive ajo.
 ʒā, te aio hajr skā nē ǧehnēm āšt ajo
 Čünkī e kā hujin, kak diǧet ajo.
 Hēm harām has e štje vet zjārmin n'bārķ —

Hëm fštreñtit jãpin zakum sil e dãrk.

Ngiju prej s'mãres pa u ngi prej s'dãnes, ja šitöheš
Mbi dëk belã s'kã, e mbi vöř dërt s'kã, e mbi nëfs
dušman s'kã, e mbi hüj t'këk fãj s'kã.

Për mã t'mãð mundim zöti kãnd s'kã se atã ki hüjin kek
tabjãt e kã

Ška t'ja kujtojš šokit tit elbete t'bje m(ë) krue tãt.

Kuš pvët nuk bjëret pör řãl gindet kažues (i) drëjt.

Për ni grue kur i ðãn pejgambërit —

K ajo (e) mĩr ãšt, bãn ibadët nãt e dīt

Pör pö kã štreñtilek, nuk ëp kũj gã ajð —

ðã resuli: pra cünki kã štreñtilek te ajo.

Ćfãr hãjri kã për me ðãn k'ãšt (e) mĩr ajo —

Prã fiãlën tème tašti meře mã.

Mos bã štreñtilek se gũnãh bãn ti mẽ zör —

Si punön žahilĩ hem hujniku me zör.

Mös ë vecö sëndin për veti së tã mãřin ë apin ngëti.

Zotün t'ða: mös e hařo hisen tãnde prej dũnãs ki

ãšt këfini me katër dřãsa

Nëri škã e çon mẽ veti ãšt ë veti, škã e lë mas veti

ãšt e ngëti

Dora ðãt pa urãt — pra sa ta šohin ejtëkun ta

përmëndin paklëkun.

Pa kpüt prej veti sũn gindes i ngëti

Musa pã nãnin po kajke aj mẽ lõt —

Škøj, kur erði ë gët aj gĩmøjke eðe fört

Musa ðã ej zõt, kũ röb šum dröe kã

Sa po tütet nãt e dĩ: aj por po kã (n)

Zoti ðã: ja Musa, meř veš kštu ãšt —

Trunt prej krës tue kãjt me i sös me lõt.

Duert mã ngat teri m'kiel aj sa mirã

Tue dëšt dũnãn s'ja fãli fãjn hã.

ãšt dašnija dũnãn krüet giðsa šëřit taman. Pejgambëri na ðã:
dũnãja ãšt špĩja e atĩ ki mã špĩ s'kã ë për tã po mleð anžak aj
ki mẽnd s kã.

Isája ǰā: moré ti kí e dǒ dūnān pēr me bā hairāt, f'lanmit e sāj āšt mā i māð hajrāt.

Kuš e forcon dašnīn (e) dūnās. i dēf me ju mnī ulemās

Āšt dašniya (e) dūnās rāña ġiǰsa (e) belās.

Šihni Musān kur u lūt āj šī mē rā

Pēr nī insān se kíloj kek šī s' rā.

Musa ǰā ej zot n híkmet šī s' nā rā —

Zóti ǰa se āšt dērmje jūš štinsi s' ju rā.

ǰiři telat díf ti štins hā šī mē rā —

Tuk vikāti štinsi pá dāl šī u rā

Musa ǰā: ej zót štinsi pá dāl šī nā rā —

Zóti ǰa: aj bāni tevbe šī u rā.

N' bāfš jaranī me t'kek t mundōjn si me kān ti i kek

Pēr nī nēri se kíloj i kek šī s u rā

Prā me kān t tān t kki si jēmi na, kujtoj gūr u kiš rā.

Mē kā duheš-me tā píkeš, me kā píkeš me tā hašēr bāheš sē mē bōj tati ngūheš.

Nēri pá hañue kí po zije móti kāh s'un kiš me u pērtri s dūti Si t bājš ta bāin, doñihēr ta štōjn.

Nāni ǰā: keš un pa kpūc n'erbajn'' —

Sā pō híkkeš kur u ngrihke kām t ma dīn

Kak m' rā rānd, dešta mē plās. Kpūc s' kām

Tēri pās nānin topat kí s' pāt nī kām.

Tuk e pās u āj m' i harōj kpūct mā —

ǰaš šūkūr kí kām t i kām prā, s kāj mā

Kūš s' mēř ibret ġān e voglōn si s ē kā —

Sado šum nimet me pās āj s' dī kí kā.

Mēř ibret prej belās t'kervet — ja t'kesin pēr ibret

t'kervet.

Nēri sa s' ā nīs me māř ibret āšt bi haber kí kā nimēt, i dōket s' kā nimēt ās pēr pāk hizmēt.

Mā šum tūtu pēr pak sēnd prej sjasētīt sē po tūteš pēr šum sēnd prej fajt.

Kūndre tā kieš lezetin (e) dūnās — rāndimin e dēk(e)s kije me (e) pās.

Ahmaku pa e hūp nimētīn

s' ja dj kimētīn

Nī fjāl t' kām, tuteš, elbete prej asāj —

Me f'tān ümri s'bān mā asni fāj.
 Nūk po f'mbān gāf m'(e) dūnā pör me pā —
 Ćfar kumaš jē ćka punon ti dōn me pā.
 Tuk f'sohin ki me hājir jē, jā m'sēr —
 Po f'kāpin ćdo me pās ti hał beter
 Zōti s'e mbā kānd pēr me ngrān bük hemān.
 Pör me ġiθ kānd kā ni pūn āj kūndre f'hān.
 M'kēt jēt jēmi zamarit-pēr āt jēt jēmi jaratīs.
 Mas vērsnikut ni sahat r'nimi hajrāt, s'un pagūhet me
 f'tān mundimin ē ümrit.

Mās mütsit ni sahat r'nimi (i) šerit s'vajtohet me
 f' tān vājin ē fisit.

Štāti i f'kekit kēter s'āšt pör krōni i šur(ē)s e mūtīt āšt.
 Temēli (i) ġiθsa hājrit āšt sābri (i) nērit.
 I ngrāti insān kāh gzōhet nūk dī ai —
 Masi ki kām θān pēr tā ki kštū ā.
 Kur ā žahil — āšt i dek(ē)(u)n, prā s' ā gā —
 Kur ā alim — āšt n'gūm, prā s'dī kū ā.
 Kur punōj gā, āj kē magrūr bi habēr —
 Kūš habēr pāt, āj hukāti, s'bāni šēr.
 Hōža i ngrāt kur ilm s'kā kujton āj —
 Heže mjāft i dēf gā, s'ka mbēt, s'ka ni fāj.
 E pārja e insānit murdār meni —
 E mbrāmja — stērvīn ki f'ēp gērdī.
 žahilī dūnān tā msōn, ġūs-alimi fēn tā ržōn, alimī fasiki
 dašnīn e dūnās ta štōn.

Već ilmit si duhet e već amelit kūš lūpet, pūna
 insānit nūk i ngihet.

S'kā mā betēr se me u šit beteravet si hōžt ki po u
 šiten žahilavet.

Kūš ēp bakšiš pēr ćkado, s'ā pēr kānd mā lum se pēr tā.
 Kēt fjalēn rōke ti se āšt lūl —
 Mēnd n(e) pāć ti mjaft f'dēf, mā s'kām me fōf.
 Badihava asni pik ūj s f'ēp zotūn —
 Nuk f'fāl gā aj, pagimin f'lūp bütūn.
 Pra belā mā mīr dēf šum sē sefā —
 Pērsa šükūr hā s'āšt mūmkīn šūbe s'kā.
 Pa šükūr nimēti fāj āšt ki jet m'kāf —

Nūk tã fãl nimetin aj hã mos bã laf.

E mãta dúnãñ-tèri u bãna mjëk, je m'tã, sa vet me
hjëk. e kètrin me djëg.

Rãña e azgintëkut ãšt gzimi i insãnit, gzimi üt haram-
leku üt, gzimi üt dreki üt.

Prej fjãl(ë)s dúnãs fõlsi ja digüesi dobī me pãs,
ja fõlsi ãšt müti hãs.

gãja ë insãnit si ãndrã ë gúmit, škã t'gzõn, kur t'hu-
pet tiðnõn.

Kur t'ja bãjš gröpën šókít, s t'lãn n'tã pa t'kít.

KUR T'DES KUŠ KŠTU ÐUEI

Šihni kũj i rã šórti aj škoj pa habër —

Ka nã, ka nã, kštũ škõjm bi habër

Katũ kã pãs para nëš mã aj me dëk —

Tašti ã mbët nãni prej nëš mã me dëk.

Nãnit prej nëš šórti i rã aj s'kã haber —

Škon kũkan pa kãp atã aj s'mëř haber.

Kũj i kã rã šórti aj škon fërk në võř —

Kuš ã plãk hem derdimen aj vët ã võř.

Špirti (i) insãnit si uji i filžãnit.

Mórdja jöte gëla (e) šökve, mórdja ëme — gëla e kërve, mórdja e
nãnit, gëla e kètrit.

S kã ni fasik ki s'e mbã dëkën ma lãrg se ãšt, si salihi ki
e mbã mã ngat se ãšt.

Ti po di ki je kãn dë, e apët do t'bãheš dë, prã kãh krenó-
heš möre dë.

Štati i insanit si kakuja (e) ujit.

I dekni tũk ë šë võřin ë vët Ðõt

Möre ju mĩk: mös m'štini pa dũšëk —

Mĩkt i Ðõn: ktũ već amelit, kũj s'lãn dũšëk.

Ðõt te võn aj, mös m'lini pa ni šók —

Mĩkt Ðõn: ktũ već amelit s t'lãn kuřni šók.

Prã nũk ãšt lajk më gafflët nã me kãn —

Pa na rã šórti s'ã mũmkũn çdõ me kãn.

Kujto dëkën pa bã hizmet nuk t'Ðõm —

Meñ ti ibrēt bānu gati po t'ḡōm.

Kundre dōkeš si vezir, mā hor bāheš m'tenešir

Vōřin e kije: bahçja e řenētit, ja grōpa e zjārmıt
pēse āšt e amēlit.

Ška t'āpiš ti me dōr atā kije me e pās (nē) vōř, sun māřiš
gā me zōr.

Nēri tue prīt dēkēn si dēlmja ḡikēn s'di kāh me pās
ozimin.

Řnřmi i plāk(i,u) t gērdija e berberit.

Bajramite

S'āšt pēr tā bajrām ki baklavēn āj e pāt —

Pōr pēr tā ki škōj mē imān droe s'pāt.

S'āšt pēr tā bajrām ki tūrli pētka vēš —

Pōr pēr tā ki škōn nē řenēt hul-le vēš.

S'āšt pēr tā bajrām ki mē t'dāsun u pōk —

Pōr pēr tā ki nazli gilmanit me tā u pōk.

S'āšt pēr tā bajrām ki dōrēn hātku ja pūḡ —

Pōr pēr tā ki fākēn hūrīs ja pūḡ.

S'āšt pēr tā bajrām ki sōd kā nesēr s'kā —

Pōr pēr tā ki kā nē řenēt daimā.

S'āšt pēr tā bajrām ki čalgit āj i pāt —

Pōr pēr tā ki kapērcej si mbi sirāt.

Bajrami gzimj (i) ḡmīs, derti i prind(ē)s pēr borç t'čaršīs.

Kuš dō me t'bā kek mos i kēndō befā kurñihēr se mun bāhet.
ta bājn iřrā fājn tānd meñihēr.

Diftōj kūj muhabetin sa kije me ndimue jose pēr tepēr t'nēm
se kije me mbaštrūe.

Mōtra pēr hājr t'vłaut sa hukāt. vłau sun ja pagūn me nim
dukāt.

Nuk punon fjāla e taštıt pa u pā ki ju čā krüet nānit

Škado vjen kapērcen, pōr vōři s'kapērcēn.

Zōtit i kōft livdim pa nihajet ḡiḡmōn se u tue pās mēnden sa
pēr dēk dū-tri fjāl me i ḡān.

Vet m'i mbūši dejt flēt me tūrli hiķmet te vōn sa emni
vehbije me u bā, i rā uġgūn.

Lūm: āj ki vehbijen e nřē, e kařzon sē ā si drita e sabāhi
kujdo ki i difton.

Rahmet i kōft Tahir Efendīs u bje me ǧān sē ja u vēndōj
škipen me kalēm e Vehbijen me vezēn.

Mē) k'āt vākt ki t'tān pēr zarār ǧāl jēmi kān.

Seña nīmī e dükind e pesdejt e nā. (1251).

Taman u bā Vehbije, kūr zōti ma ḡa hedije.

Zusammenfassung

DAS ÄLTESTE DOKUMENT DER KOSOVO-ALBANISCHEN SPRACHE IN ARABISCHER SCHRIFT

Idriz Ajeti

Diese Arbeit wurde zusammen mit dem Text auf Grund des arabischen Originalwerks geschrieben, das mittels phonetischer Transkription in albanischer Sprache wiedergegeben wurde.

Zu Beginn wird eine kurze Übersicht über die in der Sprache der Albaner von Kosovo und Metohija geschriebenen Sprachdokumente gegeben. Dabei wurden einige sprachliche Züge dieser Mundart unterstrichen.

Einleitend wurde in einem besonderen Kapitel der Werdegang des ältesten, in arabischer Schrift ausgestellten albanischen Sprachdokuments beschrieben. Es handelt sich dabei um das 1835 erschienene Vehbija (das Geschenk).

Was bei der gesamten Wiedergabe dieses Textes sehr wichtig ist, ist der Versuch, dass zum erstenmal in der albanischen Dialektologie die *Quantität* und *Qualität* der Vokale genau so konsequent gekennzeichnet wurden, wie sie zuvor in der Arbeit des Verfassers: *Die historische Entwicklung des gegischen Dialekts der Albaner bei Zadar* konsequent durchgeführt wurde. Besonders ist die Tatsache hervorzuheben, dass der Verfasser in dieser Studie bei jeder Gelegenheit auch die mittlere Länge der Vokale bezeichnet hat, die ein sehr empfindliches und verfeinertes Sprachgefühl erforderte.

Es ist wichtig, hervorzuheben, dass in dieser Abhandlung den nasalen Vokalen ziemlich Raum gegeben wurde, was viel Geschick, oft auch Erfindergeist erforderte, denn in unserem Text in arabischer Sprache hat es dafür kein Schriftzeichen gegeben.

Im Vergleich zum heutigen Stand ist die Mundart von Dakovica, wie dies aus unserem Text zu ersehen ist, der ihren Stand zu Beginn des 19. Jahrhunderts (1835) darstellt, sehr archaisch. Zu dieser archaischen Eigenschaft gehört auch die Erhaltung nasaler und oraler Vokale ohne viel Beispiele einer Labialisierung. So sagt man in dieser Mundart heute: $r\bar{a} > r\bar{a}^\circ > r\bar{o}$; $d\bar{a} > d\bar{a}^\circ > d\bar{o}$; $p\bar{a} > p\bar{a}^\circ > p\bar{o}$.

Genau so ist zu den archaischen Zügen unserer Mundart auch die Anwesenheit zweier Lauttypen zu zählen k , \acute{e} (q, ç) und \acute{g} , \acute{z} , \acute{z} (gj, xh) die wir heute in einem Typ des Lautes \acute{e} , \acute{z} , verschmolzen finden.

Die Diphthonge blieben völlig erhalten: *ue*, *ie*, *ye* (*üe*), wie auch die Gruppen der doppelautigen Vokale *ae*, *oe*: *voe*, heute $v\bar{o}$; *roe* $>$ $r\bar{o}$.

Der Halbvokal blieb nur in gewissen Fällen bewahrt; in der Hauptsache wird er nicht mehr verwendet..

Der Autor befasste sich in seiner Abhandlung erneut mit der Frage des Vokals bei Worten, die mit dem Konsonanten *n*, beginnen weil er im Text auf zwei Fälle traf, die Bestehen dieses Vokals am Anfang einiger Worte zu bestätigen schienen.

Entgegen der Meinung von Miklošič, *Albanische Forschungen*, II. 73, *Balotä*, *La nasalisation et le rhotacisme dans les langues roumaine et albanaise*, 1925, Jokl und Eqrem Çabej, derzufolge dieser Halbvokal am Wortanfang in vorkonsonantischer Stellung eine albanische Vertretung der indoeuropäischen bzw. lateinischen unbetonten Vokale darstellt, ist der Autor der Ansicht, dass der erwähnte Halbvokal als Notwendigkeit für eine möglichst leichte Aussprache der Konsonanten zu deuten ist, vergl. seine Abhandlung „*Istarsko-arbanaski prevod priče o izgubljenom sinu*“, *Godišnjak Balkanološkog instituta Naučnog društva BiH*, Sarajevo, 1956, Seite 199-200.

Wie dieser Text zeigt, blieben auch die konsonantischen Gruppen *mb*, *nd*, *ng* in unserer Mundart erhalten, was im heutigen Stand des erwähnten Dialekts nicht der Fall ist.

Obleich die Mundart von Đakovica diesem Text zufolge in der Hauptsache archaisch ist, finden wir die Gruppen *kl*, *gl* völlig assimiliert in *k*, *g*: *globa* > *goba*; *i glatë* > *i gāt (lang)*; *gluhë* > *gūh (Sprache)*; *me klā* > *me kājt*; *klumësht* > *kumsht (Milch)*.

Es ist hervorzuheben, dass die folgenden Beispiele mit vorhandenem *k* bzw. *g* nicht zu der erwähnten Regel gehören wie *me kēp* (nähen); *kēp* (Zwiebel); *me kēsh* (lachen) in denen das *k* bzw. *g* kein Ergebnis des Assimilationsprozesses der Gruppen, sondern das Produkt eines analogischen Prozesses ist.

In der sehr interessanten Morphologie war es schwer, festzustellen, welcher Artikel bei Hauptwörtern mit den Endbuchstaben *k*, *g*: *i* oder *u* Anwendung fand, weil dies auf Grund der Schrift nicht erbracht werden konnte: *hak-i* oder *hak-u*, *ahmak-i* oder *ahmak-u* usw. Der Autor entschied sich aber für den Artikel *u* bei den angeführten Hauptwörtern, da er der Ansicht ist, dass die Sprache unseres Text im Verhältnis zum heutigen Stand und zur bekannten Tatsache, dass der Artikel *i* bei den erwähnten Hauptwörtern aus neuerer Zeit herrührt, archaisch ist.

In die Gruppe der erwähnten Hauptwörter wurde jene Kategorie mit *h* am Ende im Nominativ der unbestimmten Form nicht aufgenommen, weil bekanntlich solche Hauptwörtergruppen in ziemlich vielen gegischen Mundarten in bestimmter Form nicht mit dem Artikel *u*, sondern *i* enden, also *gjynah-i* nicht aber *gjynah-u*; *sabah-i*, *teh-i*, *krah-i*, *pleh-i*, während die angeführten Hauptwörter in den toskischen Dialekten und in der südgegischen Mundart mit dem Artikel *u* enden.

Hier wurde eine weitere Frage aufgeworfen, die die Frage des zweifachen Imperfekts in der albanischen Sprache, die ältere Form auf *nj* und die sigmatische auf *sh*, die tatsächlich eine neuere Erscheinung in den gegischen Mundarten ist. Es war zwar nicht leicht, die Chronologie der ersten Erscheinungen des sigmatischen Imperfekts in den gegischen Dialekten festzustellen, weil keine sprachlichen Quellen vorhanden sind. Man weiss jedoch, dass es ihn in dem albanischen Dialekt von Kosovo und Metohija bis Ende des XVII. Jahrhunderts (1685) nicht gegeben hat, als man in ihm das Imperfekt auf *nj* bzw. *j* verwendete: *punonja*, *punoja*; *shkronja*, *shkroja* usw.

Am Ende wurden die in der Mehrzahl stehenden Wörter orientalischer Herkunft ausgesondert und danach die slawistischen, deren Zahl geringer ist.

Das kleine Wörterbuch der deutschen Sprache ist ein Nachschlagewerk, das die wichtigsten Begriffe der deutschen Sprache enthält. Es ist ein unverzichtbares Hilfsmittel für Schüler und Studenten.

Das Wörterbuch enthält die wichtigsten Begriffe der deutschen Sprache, die in der Schule und im Studium häufig vorkommen. Es ist ein unverzichtbares Hilfsmittel für Schüler und Studenten.

Das Wörterbuch enthält die wichtigsten Begriffe der deutschen Sprache, die in der Schule und im Studium häufig vorkommen. Es ist ein unverzichtbares Hilfsmittel für Schüler und Studenten.

Das Wörterbuch enthält die wichtigsten Begriffe der deutschen Sprache, die in der Schule und im Studium häufig vorkommen. Es ist ein unverzichtbares Hilfsmittel für Schüler und Studenten.

Das Wörterbuch enthält die wichtigsten Begriffe der deutschen Sprache, die in der Schule und im Studium häufig vorkommen. Es ist ein unverzichtbares Hilfsmittel für Schüler und Studenten.

Das Wörterbuch enthält die wichtigsten Begriffe der deutschen Sprache, die in der Schule und im Studium häufig vorkommen. Es ist ein unverzichtbares Hilfsmittel für Schüler und Studenten.

Das Wörterbuch enthält die wichtigsten Begriffe der deutschen Sprache, die in der Schule und im Studium häufig vorkommen. Es ist ein unverzichtbares Hilfsmittel für Schüler und Studenten.